

Het Indisch leger in de 19e eeuw

Deel 1: De Infanterie van 1814 - 1855

De laatste tijd is er een sterke opleving in de belangstelling voor het koloniale verleden van Nederland. Er wordt veel onderzoek gedaan naar de geschiedenis van Nederlands-Indië en de V.O.C. Ook het KNIL of het Indisch leger deelt in die toenemende belangstelling. Er is dan ook al het nodige over dit leger geschreven.

Over de eerste decennia van het Indisch leger en vooral over de kleding, uitrusting en wapens die het toen droeg, is echter nog betrekkelijk weinig geschreven. Dat is jammer, want de kleding en uitrusting van koloniale troepen is een interessant terrein. Hier namelijk komt de Europese militaire traditie het duidelijkst tot botsing met de eisen van gemak en bruikbaarheid. Practische kledingstukken, die pas rond de eeuwwisseling in gebruik kwamen, werden soms al tientallen jaren eerder voorgesteld. Een goed voorbeeld daarvan is de bamboehoed. De kolonel J. Le Bron de Vexela stelde namelijk al in 1838 een sjako van gevlochten bamboe voor.

Dit artikel is om de hierboven aangehaalde reden grotendeels gebaseerd op oorspronkelijke bronnen. Om redenen van omvang kon niet al te diep ingegaan worden op de redeneringen, die aan bepaalde conclusies ten grondslag liggen. Evenmin was het mogelijk om veelvuldig in te gaan op voorstellen, die nooit uitgevoerd zijn. Het artikel pretendeert dan ook geen volledigheid, wel is naar een zo compleet mogelijk overzicht van het behandelde gestreefd. Om nog een minimum aan samenhang te handhaven, beperkt dit eerste artikel zich verder tot de kleding enz. van de infanterie. Het Indisch leger is namelijk altijd bij uitstek een infanterieleger geweest. Tenslotte worden niet behandeld de uniformen van de officieren en van diegenen, die uniformen van gelijke snit als die der officieren droegen, zoals de adjudant-onderofficieren, de tamboer-majors en de muzikanten.

Enkele opmerkingen van redactionele aard:

1. Voor de schrijfwijze van Indonesische woorden en geografische namen is de spelling van 1949 gevolgd;
2. In de negentiende eeuw werd de Indonesiër in voorschriften, reglementen en besluiten meestal met de term "inlander" aangeduid. Toendertijd was dat een neutrale term, maar vandaag de dag heeft het woord een negatieve lading gekregen. De naam Indonesiër schept echter te veel verwarring, omdat in die tijd voor allerlei bevolkingsgroepen bijzondere voorrechten en bepalingen golden. Derhalve zal daar, waar in de oude voorschriften van "Inlandse" militairen gesproken wordt, steeds het woord "inheems" gebezigd worden;
3. Vanaf 1816 waren de Ambonense en Menadonese militairen en vanaf 1832 ook de Afrikaanse administratief met de Europeanen gelijkgesteld. Wanneer dus in de tekst over Europeanen of Europees wordt gesproken, zijn bovengemelde bevolkingsgroepen mede daaronder begrepen, tenzij ze in de tekst uitdrukkelijk daarvan uitgezonderd zijn. Alleen daar, waar het over de organisatie gaat, geldt een ander principe. Dan zijn de Ambonnezen enz., waar ze niet apart vermeld worden, onder de inheemse militairen begrepen.

Beknopt overzicht van de organisatie

In de loop van de Napoleontische oorlogen had Groot-Brittannië alle Nederlandse koloniale bezittingen veroverd. Nadat Holland in 1810 bij Frankrijk was ingelijfd, viel Engeland ook de Indische Archipel binnen. Het laatste viel Java in 1811.

Na het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813-1814 zegde de Engelse regering toe dat ze de meeste koloniën terug zou geven. Dit zou echter afhangen van de uitkomst van het congres, dat in Wenen gehouden zou worden. Dat congres moest de staatkundige chaos, die na de afzetting van Napoleon was overgebleven, regelen.

Om de koloniën weer in bezit te nemen, zou een expeditie-leger georganiseerd moeten worden. In juli 1814 benoemde de soevereine vorst -vanaf 1815 koning- Willem I een commissie om een plan van organisatie, betaling, kleding enz. van een expeditie-leger voor Oost-Indië op te stellen. De voorstellen van deze commissie werden goedgekeurd bij soeverein besluit van 18 augustus 1814, nr. 18.

Het leger zou, wat de infanterie betreft, bestaan uit een regiment Europese infanterie van twee bataljons, sterk 1646 man, zes inheemse veldbataljons, elk sterk 814 man en twee inheemse garnizoensbataljons, ieder sterk 915 man. De twee garnizoens bataljons zouden elk uit zes compagnieën inheemse fuseliers met Europees kader bestaan. Ieder van de andere acht bataljons zou twee Europese flank-compagnieën en vier center-compagnieën tellen. De center-compagnieën van het Europese regiment zouden natuurlijk geheel uit Europeanen worden geformeerd, die van de inheemse veld-bataljons zouden dezelfde organisatie krijgen als de compagnieën van de garnizoensbataljons.

Het kader van een Europese compagnie zou komen te bestaan uit 1 kapitein, 1 eerste luitenant, 1 tweede luitenant, 1 sergeant-majoor, 4 sergeanten, 1 fourier, 8 korporaaals, twee tamboers en 1 pijper of hoornblazer. Een flank-compagnie zou een hoornblazer krijgen en 80 flankeurs; een center-compagnie daarentegen een pijper en 130 fuseliers. Het Europees kader van een inheemse compagnie zou worden gevormd door 1 kapitein, 1 eerste luitenant, 2 tweede luitenanten, 1 sergeant-majoor, 4 sergeanten, 1 fourier en 8 korporaaals. Onder de 133 inheemse manschappen zouden zich bevinden 4 sergeanten, 8 korporaaals, 2 tamboers, 1 pijper en 117 fuseliers.

Een bataljonsstaf zou bestaan uit 1 luitenant-kolonel, 1 majoor, 1 kwartiermeester en 1 adjudant-majoor, de beide laatste met rang van kapitein of luitenant, 1 aide-chirurgijn, 2 chirurgijns der 3e klasse, 1 adjudant-onderofficier of onderadjutant, 1 korporaal-tamboer, 1 korporaal-pijper (voor de twee Europese bataljons een korporaal-hoornblazer) en 4 meester-werklieden. De staf van het Europese regiment zou tellen 1 kolonel, 1 adjudant-majoor, 1 chirurgijn, 1 tamboer-majoor, 1 kapelmeester en 12 muzikanten.

Op de mondeling geuite wens van Koning Willem I kregen de korpsen in september de volgende nummers toebedeeld: het Europese regiment het nummer 5, de inheemse veldbataljons de nummer 19 tot en met 24 en de beide garnizoensbataljons de nummers 25 en 26. De troepen zouden met twee aparte expeditiën naar Indië vertrekken. Bij besluit van 14 september werd de oprichting van de korpsen voor de 1e expeditie bevolen. Deze korpsen bestonden voor wat de infanterie betreft uit het 5e Regiment infanterie, het Europese kader en de flank-compagnieën van twee veldbataljons en het Europees kader van een garnizoensbataljon. De drie zelfstandige bataljons kregen de nummers 19, 20 en 25.

In maart 1815 ontsnapte Napoleon van het eiland Elba, waarnaar hij verbannen was en greep opnieuw de macht in Frankrijk. Een nieuwe oorlog was onvermijdelijk en in allerijl werd in België een Anglo-Nederlands veldleger samengesteld. Alle beschikbare troepen werden gemobiliseerd, ook de voor de koloniën bestemde korpsen. Zo snel mogelijk werden ook de overige veldbataljons opgericht en uit de flank-compagnieën van de zes veldbataljons werden

twee flanker-bataljons geformeerd. Het 1e flanker-bataljon was samengesteld uit de flank-compagnieën van het 19e, 20e en 21e bataljon infanterie, het 2e flanker-bataljon uit die van het 22e, 23e en 24e bataljon.

Uit het 5e regiment, het 1e flanker-bataljon, het 10e en het 11e bataljon Westindische jagers en een compagnie Oostindische artillerie werd een Indische brigade geformeerd. Alle compagnieën van deze bataljons kregen nu een sappeur en elk der bataljons een korporaalsappeur. Deze brigade werd gecommandeerd door de luitenant-generaal K. Antingh, die eerder al benoemd was tot commandant der troepen in Indië en bevelhebber der eerste expeditie. De brigade werd ingedeeld bij het veldleger. Het 2e flanker-bataljon bij het reserveleger. In juni viel Napoleon België binnen en op de 18e werd hij bij Waterloo verslagen. Tijdens deze slag was de Indische brigade in reserve gebleven. Wel nam ze deel aan de daaropvolgende mars op Parijs.

Nu Napoleon echter opnieuw verslagen was, kon men weer gaan werken aan de inbezitting van de koloniën. Al op 12 augustus werden daarom alle voor de koloniën bestemd geweest zijnde troepen naar Nederland teruggestuurd. In allerijl werd nu de eerste expeditie opnieuw samengesteld en voor zover nodig opnieuw uitgerust. In december konden de troepen dan ook uitzeylen. De staf en de beide flank-compagnieën van het 19e bataljon bleven evenwel achter.

De expeditie arriveerde in juni van het volgend jaar op Java en de troepen werden voorlopig te Meester-Cornelis bij Batavia (het huidige Djakarta) gelegerd. Overigens was niet de hele expeditie aangekomen. Vier compagnieën fuseliers van het 5e regiment (twee van elk bataljon) en het kader van het 25e bataljon waren met het schip "Brabant" naar Portsmouth uitgeweken en kwamen pas in april 1817 aan.

Op 19 augustus werd de Nederlandse vlag gehesen te Batavia en daarop werden de aanwezige korpsen over Java verspreid. In 1817 en 1818 werden de verschillende buitengewesten in bezit genomen, waaronder ook posten op het vasteland van India en Malakka. Deze bezittingen werden in 1824 weer aan Engeland afgestaan, dat tegelijk Benkoelen op Sumatra ontruimde.

Het leger in Indië is in deze periode bijna voortdurend in actie geweest. Niet alleen braken opstand uit, zoals te Krawang (1816) en Cheribon (1818) in West-Java, maar ook de overneming van de verschillende bezittingen buiten Java (de Buitenbezittingen) ging veelvuldig met opstand en strijd gepaard, die soms jarenlang bleef voortduren. Daarbij werden vanuit Java verschillende expedities gezonden, o.a. naar de Molukken (1817), naar Palembang op Sumatra (1819 en 1821), naar Celebes (1819 en 1824) en naar Riouw en Banka (1820). Na de overneming van Padang op de westkust van Sumatra raakte het gouvernement verwickeld in het conflict tussen de plaatselijke vorsten en de Islamitische sekte der Padri's. De zogenaamde Padri-oorlog, die daaruit voortvloeide, heeft tot 1841 geduurd, zij het dat er niet continue gevechten is. De beschikbare legermacht was eigenlijk van het begin af aan onvoldoende voor de taken, waarmee ze belast werd. De troepen lagen over de hele archipel in kleine garnizoenen verspreid en bij onlusten en voor expedities moesten de nodige manschappen van her en der bijeengebracht worden.

De organisatie bleef in deze periode in grote trekken gelijk, maar aanpassingen waren onvermijdelijk. Het inheemse personeel werd uit verschillende volken gerecruteerd. De compagnieën bestonden zoveel mogelijk uit manschappen van hetzelfde volk. Bij de inheemse bataljons werden Bengalezen als sappeur aangesteld. In het begin werden gerecruteerde manschappen, waarvoor nog geen Europees kader beschikbaar was, tot inheemse korpsen en recruten-compagnieën geformeerd. Omdat voor de expeditie naar de Molukken in 1817 eigenlijk geen troepen beschikbaar waren, werd eind 1816, vooruitlopende op de aankomst van het 21e bataljon uit Europa, dit bataljon alvast in Indië opgericht. Daarvoor werd één

flank-compagnie van het 2e bataljon van het 5e regiment overgenomen en de andere uit Ambonnezen geformeerd. In 1817 kreeg dit bataljon het nummer 26, waartegen het inmiddels uit Europa gearriveerde kader van het 26e bataljon ontbonden werd. Het eveneens voor de Molukken bestemde 24e bataljon zou voortaan ook één Ambonnesese flank-compagnie hebben.

Het enig overgebleven garnizoensbataljon, het 25e, werd in de loop van 1818 met twee gedeeltelijk Europese compagnieën versterkt. Tegen 1819 waren dit twee flank-compagnieën geworden, bij de eerste waarvan ook Ambonnezen dienden. Het bataljon behield echter tot 1828 zes center-compagnieën, waarvan drie uit Ambonnezen waren gerecruteerd.

In 1818 besloot men om van elke Europese en Ambonnesese (flank-) compagnie 25 man voor de dienst als scherpschutter af te zonderen. Eventueel konden deze scherpschutters dan tot een jager-bataljon worden samengevoegd. In hetzelfde jaar werd tevens besloten om alle flank-compagnieën met 50 Europese flankeurs te versterken, waarvoor 1000 man extra uit Europa ontboden werden. Na aankomst van deze manschappen in 1820 werd de organisatie van de compagnieën aangepast. Voortaan kreeg elke compagnie vier officieren, waaronder 2 tweede luitenants. Alle center-compagnieën zouden drie tamboers en één pijper krijgen en de flank-compagnieën twee tamboers en twee hoornblazers. De totale sterkte van elke compagnie bleef 150 man.

Bij het 5e regiment infanterie was in 1818 een depot-compagnie opgericht, die het jaar erop zelfstandig werd onder de benaming "algemeen depot te Weltevreden". Het regiment, vanaf 1819 het 18e regiment infanterie genaamd, kreeg echter in 1820 opnieuw een eigen depot. In 1822 werd besloten om de infanterie net als in Nederland in afdelingen te organiseren. Het 18e regiment zou de 18e afdeling nationale infanterie worden. Uit de acht zelfstandige bataljons zouden de 19e en de 20e afdeling worden geformeerd. De 19e afdeling werd geformeerd uit het 19e, 21e, 22e en 25e bataljon en de 20e afdeling uit het 20e, 23e, 24e en 26e bataljon. De staven van beide afdelingen zouden slechts een kolonel-commandant en een adjudant-majoor tellen. Verder zou elke afdeling een vaandel krijgen, dat gedragen zou worden door een tweede luitenant-vaandrig bij de staf der afdeling.

Interne reorganisaties in de afdelingen zullen verder buiten beschouwing worden gelaten. Alleen moet vermeld worden, dat in 1827 de pijpers zijn afgeschaft.

In 1825 brak de Java-oorlog uit, die tot 1830 heeft geduurd. In deze oorlog bleek ten volle hoezeer de organisatie van het leger ongeschikt was voor de omstandigheden in Indië. Het veldleger werd verdeeld in kleine mobiele kolonnes, die uit alle wapens bestonden en in het geheel geen verband konden houden met de bestaande bataljons. Na afloop van de oorlog werd het leger en vooral de infanterie geheel gereorganiseerd, welke reorganisatie bij gouvernementsbesluit van 4 december 1830 nr. 1 werd bekrachtigd.

Uit de troepen op Java werden acht veldbataljons geformeerd, elk bestaande uit twee Europese flank-compagnieën en 4 inheemse center-compagnieën, alle 123 man sterk. Eén bataljon zou geheel uit Europeanen komen te bestaan; uiteindelijk werd dit het 4e. De bataljonsstaven zouden voortaan bestaan uit 1 luitenant-kolonel, 1 majoor, 1 eerste luitenant-adjudant, 1 kwartiermeester, 1 adjudant-onderofficier, 1 korporaal-tamboer, 1 korporaal-hoornblazer en 3 korporaaals-werklieden. De flank-compagnieën zouden voortaan tellen 1 kapitein, 1 eerste luitenant, 2 tweede luitenants, 1 sergeant-majoor, 1 fourier, 4 sergeanten, 8 korporaaals, 1 hoornblazer, 2 tamboers en 102 flankeurs. De Europese center-compagnieën zouden dezelfde organisatie hebben, maar geen hoornblazer, 3 tamboers en fuseliers in plaats van flankeurs. De inheemse compagnieën daarentegen kregen een Europees kader van 1 kapitein, 1 eerste luitenant, 1 tweede luitenant, 1 sergeant-majoor, 1 fourier, 4 sergeanten en 4 korporaaals. De rest, 4 sergeanten, 4 korporaaals, 3 tamboers en 98 fuseliers, waren Ambonnezen, Mena-

donezen, Madurezen, Boegmezen of Javanen, of na 1832 ook wel Afrikaanse negers. Ook zou de compagnie een inheemse tweede luitenant hebben, maar in plaats daarvan werd veelal een Europese luitenant aangesteld.

In Nederland was in 1829 het plan opgevat om op Java een korps rijdende jagers te formeren en uit te rusten volgens de ideeën van de gepensioneerde majoor P. F. Vermeulen-Krieger. Deze officier werd daartoe weder in activiteit gesteld en vertrok eind van het jaar met de benodigde bewapening naar Java. Hij kwam in april 1830 aan, toen de oorlog al afgelopen was. Het korps is om die reden nooit opgericht. Daarentegen werd onder de leiding van Krieger, inmiddels luitenant-kolonel, het 1e bataljon georganiseerd tot een bataljon lichte infanterie. De ongegradueerden werden jagers genoemd en de compagnieën hadden 3 hoornblazers en geen tamboers. Ongetwijfeld had het bataljon dus ook geen korporaal-tamboer. De 4e en 5e (center-)compagnie van dit bataljon werden gerecruteerd uit Boegmezen, de overige vier uit Europeanen.

In 1831 en 1832 werd het bataljon in gedeelten naar de westkust van Sumatra verplaatst. In mei 1833 werd ten gevolge van het verminderde aantal Europeanen bij het korps, de organisatie aangepast. Voortaan telde het bataljon twee Europese flank- en vier inheemse center-compagnieën. Aan het eind van dat jaar vond een algemene reorganisatie van de troepen ter westkust van Sumatra plaats. Daarbij verloor het 1e bataljon zijn lichte infanterie-status. In hetzelfde jaar werd de verdeling van de tamboers en hoornblazers bij de veldbataljons definitief geregeld. Elke center-compagnie zou voortaan 3 tamboers en elke flank-compagnie 3 hoornblazers krijgen. Bij gebrek aan voldoende geoefende hoornblazers werden bij de flank-compagnieën de 2 tamboers voorlopig vervangen door 2 élève-hoornblazers. Elk veldbataljon zou voortaan ook een vaandeldrager met rang van adjudant-onderofficier tellen. In 1835 werd het korps jagers Van Cleerens naar Indië gezonden en kreeg het aldaar de benaming van 9e bataljon jagers. In 1837 werd het echter omgedoopt tot 9e bataljon infanterie. Het bataljon bestond oorspronkelijk uit 4 Europese en 2 Ambonense compagnieën, maar na 1839 kreeg het er 3 van elk.

In 1832 werd de eerste compagnie Afrikaanse soldaten geformeerd. Deze compagnieën zouden als center-compagnieën bij de veldbataljons ingedeeld worden. In 1837 kreeg het 1e bataljon evenwel een Afrikaanse flank-compagnie.

In 1839 werd voor alle veldbataljons bepaald, dat van de tot dan toe Europese compagnieën de helft voortaan uit Ambonnezen of Afrikanen met Europees kader zou bestaan. Behalve bij het 4e en 9e bataljon, zouden er bij de veldbataljons dan geen Ambonense of Afrikaanse center-compagnieën meer bestaan. Ook werd de infanterie uitgebreid met drie nieuwe veldbataljons en in 1844 met nog eens twee, zodat het totaal aan het eind van de hier behandelde periode op 14 was gekomen. In de jaren '40 werden opnieuw élève-hoornblazers en ook élève-tamboers aangesteld. Bij het 1e bataljon werd in 1848 een (Europese) compagnie walbusschutters opgericht, die diende om scherpshutters voor het leger op te leiden.

In 1830 waren behalve de veldbataljons ook nog een aantal kleine detachementen op Java geformeerd. Deze eenheden werden evenals alle troepen op de buitengewesten beschouwd als detachementen van het algemeen depot. Ze konden uit inheemsen en/of Europeanen bestaan. Op Java stonden de Europeanen als fuseliers te boek. Op de buitenbezittingen bleef de oude formatie van de detachementen grotendeels gehandhaafd en konden de Europeanen dus zowel flanker als fuselier zijn. Alle detachementen hadden echter tamboers en geen hoornblazers. Vanaf 1839 was het depot in zeven afdelingen verdeeld, waarvan de 7e uit twee zelfstandige helften bestond. In de loop van de jaren '40 werden alle afdelingen herdoopt in garnizoensbataljons.

In de interne organisatie van de compagnieën vond tot 1856 geen belangrijke wijzigingen meer plaats. Alleen werd in 1850 bepaald dat alle compagnieën van de veldbataljons voortaan twee hoornblazers en een tamboer zouden hebben. Dit zou op enkele uitzonderingen na ook voor garnizoensbataljons en -compagnieën gelden. Ook zou elke compagnie voortaan een élève-hoornblazer tellen. Vanaf 1852 heette de korporaal-hoornblazer stafhoornblazer en kon hij ook de rang van sergeant of sergeant-majoor hebben.

De Padri-oorlog op Sumatra, die van 1825 tot 1830 op een laag pitje had gestaan, laaide daarna vooral in 1833 in alle hevigheid weer op en, alhoewel het hoofdkwartier van de Padries, Bondjol, in 1837 werd ingenomen, was het conflict pas in 1841 definitief afgelopen. Verder hebben nog expedities plaatsgevonden naar Bali in 1846, 1848 en 1849. De tweede Bali-expeditie van 1848 vormt het schoolvoorbeeld van een met te beperkte middelen en te groot optimisme begonnen onderneming. Zij faalde dan ook geheel en een grootscheeps opgezette derde expeditie was nodig om alsnog te overwinnen. Ook is er van 1850 tot 1854 gevochten op Borneo.

De kleding in Europa

De commissie van 1814 diende ook een globaal voorstel in voor de kleding voor de koloniale troepen, welk voorstel door de Soevereine Vorst gelijk met het plan van organisatie goedgekeurd werd. Voor de infanterie was daarbij het volgende uniform geprojecteerd:

Korte donkerblauwe rokken "met licht blauwe kraag, opslagen, kleppen en voering met ronde biesjes. De zakken in de lengte met een rood biesje. De kraag, opslagen en kleppen afgezet met knoopsgaten van (geel) galon, ... sjako zes duim hoog, (geelkoperen) plaat met een gekroonde W. Geele knopen met het nummer van het bataillon. ... Wit catoen vest en wijde witte pantalon, met korte witte slobkousen onder de pantalon, grijze kapotjas, wit lederwerk." De kapotjas voor de inheemse militairen moest van grijsachtig Javaans linnen zijn.

Bij art. 6 van het voorstel was vervolgens opgesomd, wat aan de soldaten naar het oordeel van de commissie behalve de rok, kapotjas en sjako moest worden verstrekt, te weten: 2 katoenen hemden, 2 paar schoenen, 2 paar sokken, 2 witte katoenen pantalons, twee dito vesten met mouwen, 2 paar witte katoenen slobkousen, 1 kazernemuts, 1 zwarte halsdas, 1 kam, 1 kleebrorstel, 1 schoenborstel, 1 ruimnaald en 1 zakboekje voor de Europese onderofficieren en manschappen. Aan de inheemse militairen zouden moeten worden verstrekt 2 witte vesten met mouwen, 2 dito pantalons, 1 kazernemuts, 1 zwarte halsdas, 1 kam, 1 kleebrorstel, 1 schoenborstel, 1 ruimnaald en 1 zakboekje.

Voor de reis dienden de onderofficieren en soldaten naar het oordeel der commissie te hebben:

1 kapotjas, 1 grijze pantalon, 1 grijs vest met mouwen, 1 kazernemuts, 3 blauwe hemden, 2 paar sokken, 1 linnen pantalon, 2 grijze linnen onderbroeken en twee paar schoenen.

In 1815 werd bepaald, dat de sjako en de kapotjas 4 jaar en de rok 3 jaar zouden moeten meegaan. Alle andere artikelen zouden jaarlijks vernieuwd worden.

Het toezicht over de organisatie en uitrusting van de troepen, bestemd voor de Oostindische koloniën, oftewel over de 'militaire Oostindische zaken werd opgedragen aan het lid van de commissie kolonel Van den Bosch. Twee andere officieren, de kapitein, later majoor, Pijnvan en de kapitein van het 14de bataljon infanterie landmilitie Van Sloten, werden belast met de aanmaak van de kleding en uitrusting voor de troepen en de modellen daarvoor.

De sjako was van zwart vilt met dito lederen bodem of deksel, boven- en onderband en klep. De hoogte bedroeg ongeveer 18 cm. Deze sjako was ongeveer gelijk aan die, welke bij de landmacht in gebruik was, alhoewel het oorspronkelijk de bedoeling was geweest een lagere

en lichtere sjako te verstrekken. Aan de voorzijde bevond zich een oranje lederen kokarde met geel kemelsharen lis en een geel koperen plaat van algemeen model. Bovendien was de sjako extra versierd met kinkettingen met Medusa-hoofdjes en de klep was van een geelkoperen rand voorzien.

De onderofficierssjako was van fijnere kwaliteit dan de ordinaire. Vermoedelijk was bovendien de kokarde met lis extra sierlijk. De kokarde zou bijvoorbeeld van zijde kunnen zijn geweest en de list van een chenet- of ketting-lis.

Op de sjako was een wollen pompon geplaatst. Deze pompon was wit met een lichtblauwe top. De flank-compagnieën kregen evenwel groene en rode pompons. Waarschijnlijk is dit gebeurd op initiatief van de kapitein Van Sloten. Bij het 14de bataljon infanterie landmilitie, waar die officier bij geplaatst was, was dit bij de Nederlandse landmacht van na 1813 zeldzame, zo niet unieke distinctief namelijk ook in gebruik.

De model-rok kwam met de concept beschrijving overeen. De stof voor het lijf en de mouwen was ordinair laken voor de rokken der korporaals en soldaten en onderofficierslaken voor de onderofficieren. De lichtblauwe kraag, kleppen en opslagen van de mouwen en panden en de ponceaurode biezen zijn van uitmonsteringslaken, dat van ongeveer dezelfde kwaliteit als onderofficierslaken is. De kraag en de panden waren met lichtblauwe saai gevoerd. De rest van de rok met Vlaams linnen. De smalle schouderlappen waren donkerblauw, rood gebiesd. De onderofficieren droegen op de rok chevrons volgens rang. De sergeant-majoor een dubbele en de sergeant een enkele chevron van goudgalon boven de mouwopslag. De fourier een enkele dito chevron boven de elleboog. De korporaal een dubbele chevron van geel kemelsgaren galon boven de mouwopslag.

De tamboers, pijpers en hoornblazers kregen op de koppen der mouwen zwaluwnesten van lichtblauw laken met geel galon en gele franje; voor de korporaal-tamboers, -pijpers en -hoornblazers was de franje goud.

De korporaal-tamboers en -hoornblazers van het 5de regiment kregen begin 1815 een rok van koren-blauw onderofficierslaken met rode kraag, opslagen, voering en biezen. De rok had lange panden tot even boven de knie en geen borstkleppen, maar was aan de voorzijde met één rij van negen grote uniformknopen gesloten. Verder had de rok op de schouders de gewone zwaluwnesten voor hun rang en waarschijnlijk ook lissen als de gewone rok.

De kapotjas was van grijs laken of karsaai; het model was gelijk aan dat der landmacht in Nederland. De troepen van de eerste expeditie kregen echter in Nederland Engelse kapotten uitgereikt. Deze verschilden vooral van de Nederlandse doordat ze een grote liggende kraag of cape hadden. Verder hadden ze geen schouderlappen en konden de voorpanden niet teruggeknoopt worden. Ook hadden ze koperen in plaats van overtrokken knopen.

De buisjes waren van zogenaamd Osnabrugs linnen; de buitenkant van de kraag en de mouwopslagen van lichtblauwe grijn of casjant. De koperen gladde bolronde knopen werden niet vastgestikt, maar met de steel door een nestelgat gestoken en van binnen met een splitringetje geborgd. De knopen konden daardoor voor het wassen der buisjes afgenomen worden.

De pantalons en slobkousen werden van hetzelfde linnen gemaakt. Voor de pantalons van de koloniale troepen schijnt in deze periode typerend geweest te zijn, dat ze geen taille-band hadden. De slobkousen hadden kleine koperen knoopjes, die zeker net als die van de buisjes afneembaar zullen zijn geweest; ze waren echter niet hetzelfde en dus waarschijnlijk kleiner. De kwartiermutsen waren van donkerblauw ordinair laken met een band van lichtblauw uitmonsteringslaken, een dito bies om de bol en een blikken, klepje.

De halsdassen waren van zwart kalmink (geglansde wollen stof), met linnen gevoerd en van achter gesloten met een koperen gesp. De in 1814 voor de landmacht aangemaakte halsdassen

waren met bordpapier versterkt en dit zal ook voor de halsdassen koloniaal model wel het geval zijn geweest.

Onderbroeken werden in die tijd niet zozeer uit het oogpunt van de hygiëne gedragen, als wel voor extra warmte en vermoedelijk ook om irritatie door het laken of karsaai van de meestal ongevoerde pantalons te voorkomen. Voor de koloniale troepen achtte men dit artikel een overbodige luxe. Verder hoorden bij de kleding nog witte linnen hemden, garen sokken en lage lederen schoenen.

Tenslotte had elke man nog gekregen een koperen ruimnaald met ketting, die aan een knoop van de rok of het buisje bevestigd werd, en een naaizakje, waarin onder andere een schoenborstel, een kledingborstel, een nauwe én een friseerkam.

De scheepskleding was gedeeltelijk van karsaai en gedeeltelijk van laken gemaakt, de grijze kleur van die stoffen werd verkregen door vermenging van witte en zwarte haren. De buisjes hadden platte, gladde koperen knoopjes en de (niet in het oorspronkelijke tarief vermelde) slobkousen zwart beenen. Op de buisjes werden chevrons gedragen als op de rok, maar geen zwaluwnesten.

De bonte hemden (per man werden er slechts 2 verstrekt) waren blauw en wit geruit; de sokken van witte wol van het gewone model. De kazernemutsen, kapotjassen, linnen pantalons en schoenen waren bestemd om ook in de koloniën gebruikt te worden en dus van het hierboven omschreven model.

Behalve de in het oorspronkelijke plan omschreven kleding en uitrusting werden nog een aantal artikelen aan de troepen voor de reis verstrekt. Ten eerste een naaizakje, waarin zich behalve enig naaigarnituur ook bevonden een knipmes, twee lepels, twee vorken en een schaar voor de reis en bovengenoemde borstels en kammen. Vervolgens werd een houten watertonnetje van Engels model met linnen draagband verstrekt. Tenslotte nog een linnen broodzak. Lang niet alle troepen werden echter van de beide laatste voorwerpen voorzien.

Het leerwerk was van speciaal licht model en de kleine ransel van geel gewast linnen met wit riemwerk en blanke ijzeren gespen. In de vakken aan de buitenzijde kon een reserve paar schoenen gestoken worden.

Aan de onderofficieren en manschappen van de eerste expeditie werden allereerst de grijze scheepskleding en de kwartiermutsen verstrekt om daarin de dagelijkse dienst en de exercitiën te kunnen verrichten. De trommen met toebehoren, de ransels, de wapens en het leerwerk volgden kort daarop. Pas in november werden de rokken, sjako's met toebehoren, linnen pakjes, halsdassen en verdere artikelen voor de dienst in Indië uitgereikt. Na het van pas maken en enige inspecties werden deze echter weer ingenomen en ingepakt. Verdere artikelen werden aan de korpsen verstrekt en ten dele aan de manschappen uitgereikt, naarmate ze gereedkwamen.

De grijze buisjes van de scheepskleding hadden oorspronkelijk geen schouderlappen. Dit moet problemen gegeven hebben bij het exerceren met wapens en leerwerk, aangezien de bandeliers daardoor gemakkelijk van de schouders konden glijden. Al gauw werden de korpsen dan ook van het nodige karsaai en knoopjes voorzien om de buisjes alsnog van schouderlappen te kunnen voorzien. De scheepskleding werd intensief gebruikt en was van slechte kwaliteit. Al snel moest ze dan ook opgelapt worden en al in januari 1815 werden voor alle troepen nieuwe pantalons aangemaakt. Kennelijk vanwege gebrek aan grijze stoffen werden deze broeken echter van donkerblauwe karsaai gemaakt.

De veldtocht van 1815

De voorbereidingen voor de eerste expeditie werden in maart 1815 doorkruist door de plotselinge terugkeer van Napoleon. Zoals reeds vermeld is, werden ook de voor de koloniën bestemde troepen bij de verdediging van de Nederlanden ingeschakeld.

De troepen werden voor de veldtocht van dezelfde soorten en aantallen kledingstukken voorzien, als voor de landmacht in Nederland was voorgeschreven. Daartoe werden van de Oostindische uniform de linnen buisjes, één linnen pantalon, één paar linnen slobkousen en de garen sokken vervangen door buis, pantalon, slobkousen en sokken van de scheepskleding. Van de bonte hemden werd één in het magazijn achtergelaten en de andere als derde hemd verstrekt. Het tenue gedurende de veldtocht bestond uit de sjako met een overtrek en de rok met de kleppen over elkaar geslagen, om de uitmonstering en lissen te beschermen en een betere beschutting tegen de wind te hebben. De beenbekleding bestond uit de blauwe pantalon en grijze slobkousen, welke laatsten door de soldaten veelvuldig met stukken leer bezet werden.

In augustus werden de koloniale troepen teruggetrokken uit het veldleger en het reserveleger. In grote haast werd de eerste expeditie opnieuw samengesteld. Daarbij werd door de Inspecteur der 1e klasse van de administratie Kesman na ontvangen klachten een nauwkeurige inspectie gehouden over het 5e Regiment. Bij die inspectie bleek dat de rokken van een erbarmelijke kwaliteit waren en dat, in de woorden van Kesman, "leveranciers (van het donkerblauwe laken) en kledermakers de gelegenheid hebben trachten waartenemen, om door het afleveren van slegt goed en slegt werk zich te bevoordelen in het vertrouwen dat hunne handelingen slegts verscheiden maanden naderhand in een ander werelddeel (zouden) worden ontdekt". (Souverein besluit van 14 september 1814 n° 60, bijlage L. a N.)

Omdat van de oorspronkelijke scheepskleding ook zo goed als niets meer over was, werd op voorstel van Kesman besloten, om de gerepareerde rokken en blauwe pantalons met nieuw te verstrekken Engelse slobkousen voor scheepskleding te gebruiken, hetgeen ook geschiedde. Ook op zijn voorstel werden aan de korpsen de nodige stoffen, galon en knopen verstrekt om na aankomst op Java nieuwe rokken te laten maken. Hierbij was geen lichtblauw laken voor de rokken van korporaal-tamboers en -hoornblazers, zodat aangenomen moet worden dat deze voortaan weer gewone rokken kregen. Op aandringen van de luitenant-generaal Anthing, commandant der troepen en commandant van de eerste expeditie, werden de kalminken halsdassen vervangen door lederen.

Voor de troepen van de tweede expeditie zijn voor zover nodig nieuwe rokken en dergelijke al in Nederland aangemaakt, aangezien men voor hen ruimschoots de tijd had. Gedeeltelijk waren deze kledingstukken volgens nieuwe modellen aangemaakt, die enigszins aan de kleding van het leger in Nederland waren aangepast.

Deze aanpassingen hielden allereerst in dat de rokken van de flankeurs voorzien werden van wings van donkerblauw laken, geel gebiesd en met een smal geel galon bezet. Ook was de kraag nu gesloten in plaats van open. De nieuw model sjako was gelijk aan het landmachtmodel van 1815 met koperen lis en zonder koperen kleprand. De plaat en stormkettingen bleven echter behouden en de sjako had geen nekklep. Van dit model bestond geen onderofficiersversie. Verder werden ook pompons van het gewone landmacht-model verstrekt. Aan de patroontas bandeliers werden gebombeerde geelkoperen knopjes aangebracht, om daaraan de ruimnaalden te kunnen bevestigen.

Als een bezuinigingsmaatregel werd de scheepskleding van de tweede expeditie met allerlei buitenmodel kledingstukken gecompleteerd. Aan de korpsen werden bovendien uit de resterende voorraad Engelse sjako's meegegeven voor de inheems fuseliers, tamboers en pijpers. Dit waren cilindervormige vilten sjako's met lederen klep. De kokardes ervan werden vóór de verstrekking oranje geverfd.

Tot 1819 werden de aanvullings- of suppletie-troepen bij hun vertrek van een complete uniform en uitrusting voorzien. Daarna kregen ze alleen nog maar scheepskleding mee. In 1849 werd de scheepskleding wel zodanig aan het Indische uniform aangepast, dat de meeste artikelen ook na aankomst in Indië gebruikt konden worden.

DE KLEDING IN INDIE

Rokken

Na de aankomst van de eerste expeditie op Java in 1816 werden al snel maatregelen genomen voor de aanmaak van rokken voor de Europeanen en de kleding voor de inheemse militairen. Begin september van dat jaar werd een driejarig contract daartoe gesloten met ene Leijdel te Semarang. In afwijking van het oorspronkelijke model werden in Indië de rokken met gesloten kragen aangemaakt, hetgeen de nieuwste mode was. In 1814 was voorgesteld om de rokken van wings of schouderkussens te voorzien, wat toen niet is doorgegaan. De Westindische jagers hadden ze echter wel gekregen. Nog vóór het vertrek uit Nederland hadden de infanterie-korpsen van de eerste expeditie wings gekocht. Deze wings waren van het eerder omschreven landmacht-model; donkerblauw met geel galon en biezen. De wings werden echter, net als bij de Westindische jagers, voorzien van franje. Deze franje was lichtblauw van kleur voor de fuseliers, ter onderscheiding van de flankeurs diende groene of rode franje. Voor de wings van de onderofficieren gebruikte men goudgalon van dezelfde breedte. Extra dure wings, waarvan de tongen geheel door een breed goudgalon bedekt werden, waren mogelijk voor de sergeant-majors bestemd. De tongen van de wings werden door passanten op de rok gestoken, die gemaakt waren van hetzelfde smalle galon als dat, waarmee de wings versierd waren.

Voor de inheemsen werden rokken aangemaakt van hetzelfde model als die der Europeanen, maar geheel van katoen; donkerblauw keper-katoen voor lijf en mouwen (later werd ook wel driedraads Javaans katoen gebruikt), lichtblauw en rood keper-katoen voor de uitmonstering, wit of grijs voering-katoen en katoenen lissen galon. Ook de katoenen rokken kregen wings. Deze waren echter van katoen gemaakt en met katoen galon versierd. Ook de inheemse sergeanten hadden wings met goudgalon.

In eerste instantie werden alle inheemse militairen gelijk gekleed, maar bij besluit van 5 november 1816 nr. 10 werd bepaald, dat de Christelijke Ambonnezen, net zoals dat vroeger gebeurde, dezelfde soldij, voeding én kleding zouden krijgen als de Europeanen. Dit privilege werd later eveneens aan de Menadonezen, ook christenen, verleend.

Bij Koninklijk Besluit van 8 april 1816 nr. 1 was het Indisch gouvernement opgedragen om te onderzoeken "of en in hoeverre de op Java gefabriceerd wordende gekeperde catoene stoffen in stede van de ordinaire militaire lakens voor de monteeringrokken zoude kunnen worden gebruikt en de stoffagie daartoe . . . altijd en in eene genoegzame hoeveelheid voorhanden kan zijn".

Eind 1816 om advies daaromtrent gevraagd, raadde de legercommandant dat af. De donkerblauwe kleur van deze stof verschoot namelijk zeer snel. Verder vond hij dat lakense stoffen de militairen beter zouden beschutten tegen het "ruwe weer" (natte moesson!). Tenslotte waren de katoenen rokken weliswaar goedkoper aan te maken dan de lakense, maar, aangezien ze veel sneller sleten, toch duurder in gebruik. Het liefst zag hij daarom zelfs dat alle militairen met laken gekleed werden.

Bij Koninklijk Besluit van 7 juni 1817 nr. 14 werden de tijd van duur der kledingstukken, de soort en hoeveelheid der aan de soldaten te verstrekken artikelen enz. vastgesteld. Hierbij werd toch de mogelijkheid geboden om de Europese en Ambonnesische militairen in plaats van de lakense van katoenen rokken te voorzien, welke tijd van duur op één jaar gesteld werd. In

1818 gebeurde dit voor het eerst. Hetzelfde tarief van 1817 bepaalde definitief, dat de inheemse militairen jaarlijks van een katoenen rok zouden voorzien worden. Op een nader voorstel van Anthing werd echter bepaald, dat aan hen voorlopig in het geheel geen rokken zouden worden verstrekt.

De in de loop van 1817 gearriveerde troepen van de tweede expeditie waren, zoals gezegd, van gemaakte nieuwe rokken voorzien. Na aankomst van de troepen op Java werden deze rokken voor zover nodig van gesloten kragen en voor de center-compagnieën ook van wings voorzien.

Eind 1817 werd het idee om de flankeurs te onderscheiden door de kleur der franje aan de wings verlaten. In plaats daarvan zouden ze nu groene of rode epauletten krijgen. Begin 1818 werden de nodige epauletten verstrekt. Met de invoering van deze epauletten kwamen waarschijnlijk tegelijk de franje aan de wings van de fuseliers te vervallen.

Onderscheid moest er natuurlijk zijn en ook de nieuwe schouderbedekkingen waren voor de onderofficieren extra versierd. De epauletten voor de sergeant-majors hadden tongen van goudgalon en zijden toer of cirkel en franje. De sergeanten en fouriers kregen katoenen epauletten met elk twee streepjes van smal goudgalon op de tong. De korporaalsepauletten als die der sergeanten, doch met één streepje minder. De passanten op de rok waren groen of rood voor de flankeurs, maar van goudgalon voor de onderofficieren.

Inmiddels was men tot de overtuiging gekomen dat de kleppen en lissen aan de rokken, ingevoerd om indruk te maken op de inheemse bevolking, zwaar en onhandig waren. Bovendien maakten deze en andere versierselen de kleding onnodig duur. Daarom werd door een daartoe ingestelde commissie de mogelijkheid tot verdere bezuiniging en vereenvoudiging van de uniform onderzocht.

Dit leidde tot het besluit van 9 juni 1819 nr. 8, waarbij onder andere de kleppen aan de voorkant van de rok werden afgeschaft. De nieuwe model rok sloot aan de voorzijde met een rij van negen grote uniformknopen. De voorpanden waren aan de binnenzijde met donkerblauw uniformlaken belegd. De center-compagnieën zouden voortaan ook geen wings meer dragen. De verstrekking van rokken aan inheemse militairen werd weer toegestaan. Voortaan kregen ze een lakense rok om de vier, of een katoenen om de twee jaren naar gelang van de omstandigheden. In 1820 werd overigens de tijd van duur der lakense rokken voor de Europeanen ook op vier jaar gesteld.

In afwachting van de koninklijke goedkeuring was de aanmaak van oud-model rokken gestaakt. Die goedkeuring kwam echter pas eind augustus 1821 binnen. Daarom werden nog in 1820 militairen van katoenen rokken met wing, dus van oud model, voorzien. De nieuwe uniform kwam pas in 1822 in gebruik. Na de invoering van de nieuwe uniform werden aan de Europeanen zoveel mogelijk lakense rokken verstrekt. Alleen bij gebrek aan laken kregen ze nog katoenen rokken. Aan de inheemse militairen werden in de regel steeds katoenen rokken verstrekt.

In 1819 werden ook nieuwe modellen van onderofficiersepauletten vastgesteld. Deze waren ongeveer gelijk aan de oude, maar de epauletten voor de sergeanten en fouriers zouden voortaan van zijde in plaats van katoen gemaakt moeten worden. Vooral in Oost-Java werden de sergeantsepauletten, gezien de prijzen, nog lang van katoen aangemaakt. In 1826 waren uitsluitend groene epauletten in gebruik en het is aannemelijk, dat de rode epauletten bij het nieuwe uniform van 1819 in het geheel niet meer zijn gedragen.

Eenvoud is het kenmerk van het ware !

In de loop van de Java-oorlog werd de uitgave van grote kleding aan de bij het veldleger ingedeelde troepen geheel gestaakt. Daarentegen werd in 1828 aan elke man een lakens buisje of mouwvest verstrekt (vermoedelijk niet aan inheemse militairen). Gedeeltelijk werden deze

gemaakt van rokken die in de magazijnen lagen te bederven. Na afloop van de oorlog werden de buisjes waarschijnlijk ter opruiming aan repatriërende militairen meegegeven. In 1836 werd het mouwvest voor repatriërenden als volgt omschreven: van laken of circassienne met een staande open kraag van lichtblauw laken, donkerblauw gevoerd en rood gebiesd; kleine gladde knopen en rode biesjes langs de voorzijde en de schouderlappen. De mouwvesten van 1828 hadden zeer waarschijnlijk dezelfde snit, maar waren nog uitsluitend van het oude zware laken gemaakt. De mouwopslagen waren mogelijk ook rood gebiesd. Die buisjes, die van rokken gemaakt waren, behielden natuurlijk de grote knopen aan de voorzijde en de gesloten kraag.

Een nieuwe stof voor de rokken

In 1825 besloot de koning dat, zowel uit het oogpunt van bezuiniging, als om de nationale nijverheid in Nederland te bevorderen, de kleding voor het Indisch leger zoveel mogelijk in Nederland besteld zou worden. Daartoe werden in 1826 modellen van alle kleding- en uitrustingsstukken naar Nederland verzonden, vergezeld van allerlei gegevens over de aanschaf enz. aldaar.

In Nederland werden op basis van deze gegevens nieuwe modellen gemaakt. Deze modellen werden goedgekeurd bij ministeriële beschikking van 19 september 1829, La. K, nr. 65/294. Voortaan zou in plaats van het voor Indië te zware laken een lichte los geweven wollen stof of halflaken, genaamd circassienne, gebruikt worden. Voor de uitmonstering werd oorspronkelijk ook circassienne gebruikt, maar in 1834 werd daarvoor weer laken besteld, dat sterker is.

De nieuw model rok was in snit gelijk aan het oude model. De epauletten werden groter en van kemelsgaren in plaats van zijde of katoen aangemaakt. Bovendien kregen de epauletten van de sergeant-majours, sergeanten en fouriers voortaan kussentjes onder de tongen.

In 1831 werd begonnen met de verstrekking van de kleding van het nieuwe model. Ten gevolge van de nieuwe organisatie van het leger vervielen de nummers, die tot dan toe op de knopen waren gedragen. Ook werd blijkbaar de ongemakkelijke toegehaakte kraag vervangen door een open versie. Niet alleen de Europese en Ambonense, maar ook de overige inheemse militairen werden van de nieuw aangevoerde rokken voorzien. Later werden voor de laatsten ook weer katoenen rokken aangemaakt. De vanaf 1832 geworven Afrikanen werden net als de Ambonnezen en Menadonezen, administratief met de Europeanen gelijk gesteld en ze kregen dus ook dezelfde kleding als dezen.

De overste Krieger had bij de oprichting van het eerste bataljon lichte infanterie enige wijzigingen in de uniform van dat korps voorgesteld, die door gouverneur-generaal J. van den Bosch in december van dat jaar waren goedgekeurd. Voor de verandering van de rokken gebruikte hij slechts een partij uitmonsteringslaken. Daarom kan aangenomen worden dat hij de rokken van groene kragen, opslagen, voering en biezen had voorzien, zoals hij dat in 1829 voor de rijdende jagers had voorgesteld. Krieger trok de kosten van deze en andere veranderingen echter af van de soldij der soldaten. Daarom werd eind 1831 bepaald, dat in de toekomst aan het 1e bataljon dezelfde rokken moesten worden verstrekt als aan de rest van de infanterie. Alleen mochten de center-compagnieën van het bataljon daarop dan dezelfde distinctieven als de flank-compagnieën dragen. Na 1833 had het bataljon geen lichte infanteriestatus meer, zodat deze bepaling nooit daadwerkelijk ingevoerd kan zijn.

Rok + Kapotjas = Rokjas !

Het korps jagers Van Cleerens, waarvan de eerste troepen in 1835 in Indië arriveerden, had als uniform een donkergroene lakense jas ter lengte tot de knie. Dit uniform was van het in Europa gebruikelijke zware laken gemaakt en daarom ongeschikt voor de dienst in Indië. Al op 16 maart 1836 verzocht de gouverneur-generaal het ministerie van koloniën om de jagers

voortaan alleen scheepskleding mee te geven. Een jas als de jagers droegen werd in die tijd echter in militaire tijdschriften aangeprezen als het ideale universele kledingstuk voor de soldaat. Deze ideeën vonden veel weerklank bij het militair departement en nog in hetzelfde jaar ontwierp men een dergelijk kledingstuk, dat zowel de rok, als de kapotjas zou moeten vervangen en dus "rokjas" werd genoemd. Dit zou, zo stelde men zich voor, ook een aanzienlijke besparing opleveren.

Deze rokjas was in snit gelijk aan de overrok, die in Nederland door de officieren werd gedragen, maar reikte evenals de jas der jagers Van Cleerens slechts tot de knie. Het model voor de Europeanen was gemaakt van donkerblauw laken en gebiesd met ponceaurood laken. Op de kraag zaten lichtblauwe gulpen, rondom rood gebiesd; op de schouders brede schouderlappen, eveneens lichtblauw en rood gebiesd. De kraag en de overslagen op de borst waren met donkerblauw laken gevoerd; het lijf en de mouwen met donkerblauwe katoen. De flankeurs zouden op de schouders gepluisde zwarte wollen of katoenen wings dragen, als de jagers Van Cleerens. Voor de inheemse militairen zouden rokjassen van donkerblauw en lichtblauw Javaans driedraadskatoen met roodlakense biezen aangemaakt worden. De overslagen moesten, zoals gebruikelijk bij een jas met dubbele rij knopen, om slijtage tegen te gaan maandelijks overgeknoopt worden. In de oneven maanden zouden de rokjassen dan links en in de even maanden rechts geknoopt worden.

Dit kledingstuk werd ingevoerd bij gouvernementsbesluit van 16 december 1836 nr. 4, waarbij de tijd van duur tevens op vier jaar werd gesteld. Het besluit bepaalde, dat de rokjas het eerst aan het negende bataljon jagers (de jagers Van Cleerens) verstrekt zou worden. Verdere korpsen zouden er van voorzien worden als hun rokken aan vervanging toe zouden komen.

Het besluit werd met de beschrijving van de nieuwe kleding bij brief aan het ministerie van koloniën ter goedkeuring achteraf toegezonden. Deze procedure viel bij het ministerie, in het bijzonder bij de inspecteur militair personeel, de gepensioneerde kolonel Timmermans, geheel verkeerd. Hij was ook niet bepaald overtuigd van het nut van de rokjas. Het Indisch gouvernement werd daarom in 1837 aangeschreven, dat belangrijke besluiten, als een dergelijke uniformverandering, voortaan vantevoren ter goedkeuring aan het ministerie zouden moeten worden voorgedragen.

Aangezien de uitvoering inmiddels al begonnen was, kon het gouvernement het besluit niet zonder gezichtsverlies terugdraaien. Daarom werd het geïnstueerd om de invoering van de rokjas als een proef te behandelen, die voor de infanterie tot twee bataljons beperkt moest blijven. Eén der bataljons was natuurlijk het negende, als tweede bataljon werd het achtste aangewezen. Nieuwe rokken werden vanaf 1838 niet meer aangemaakt. De aanwezige werden door de andere korpsen afgedragen. Naarmate het aantal bruikbare rokken daalde, zouden ze ook over minder korpsen verdeeld moeten zijn. Het eerst zouden de rokken van het 5e bataljon en de garnizoenstroepen ingenomen worden. De bataljons in de hoofdplaatsen op Java, het 2e, het 3e en het 7e, zouden het langst de oude rokken moeten blijven dragen. De bezwaren van het ministerie tegen de rokjas waren natuurlijk niet ongegrond. Een lichte losse jas met korte schoten zou ideaal zijn geweest, maar zover was de mode in die tijd nog lang niet. Het gebruikte dikke laken en de dubbele overslagen maakten dat het kledingstuk veel te zwaar en te drukkend was, vooral als het gekruiste leerwerk daarover gedragen werd. Bovendien waren de lange panden bij het marcheren zeer hinderlijk. De meeste officieren in Indië keurden dit kledingstuk in de beproefde vorm dan ook af. Desondanks hield het militair departement in Indië er hardnekkig aan vast, alhoewel men zich volgens Timmermans in allerlei bochten moest wringen om aan het ministerie een gunstig beeld te kunnen presenteren. De inspecteur personeel bleef echter mordicus tegen, zowel om

de boven al vermelde redenen, alsook omdat dit uniform volgens gedetailleerde berekeningen niet goedkoper, maar duurder dan de oude was.

Geen rokjas, maar wat dan ?

Timmermans stelde voor om de troepen voorlopig weer van rokken en kapotjassen te voorzien en een proef te nemen met een mouwvest van laken of circassienne. Dit voorstel werd overgenomen door de Koning en in 1840 werd het Indisch gouvernement overeenkomstig geïnstrueerd.

Om twee verschillende uniformen tegelijk in gebruik te hebben, vond men in Indië terecht nogal omslachtig. Een groot aantal korpsen had echter al in geen jaren meer grote kleding gekregen. Bovendien was een grote voorraad circassienne in de magazijnen aanwezig, die dreigde te bederven. Daarom werd de proef met goedkeuring van de Koning uitgebreid tot alle veldbataljons die niet al van rokjassen waren voorzien.

De mouwvesten zouden uitgemonsterd worden als voorheen de rokjassen, maar geheel met geel in plaats van met lichtblauw en rood en ook de wings der flankeurs zouden geel worden. Wel werden het lichtblauwe laken en de zwarte wings eerst opgemaakt. Het biesje langs de kraag zou komen te vervallen en het formaat van de knopen zou iets kleiner worden.

De mouwvesten werden in 1842 uitgereikt; niet alleen aan de Europese, maar ook de inheemse militairen. Het militair departement was niet echt te spreken over het mouwvest. Ook de gele uitmonstering was moeilijk schoon te houden. Een besluit omtrent de kleding kon echter niet langer worden uitgesteld en een nieuwe proef zou nog weer jaren duren. Daarom werd in 1844 besloten tot de algemene invoering van dit kledingstuk. Alleen werden de gele schouderlappen door donkerblauwe met gele bies vervangen. De mouwvesten zouden minimaal drie jaar moeten meegaan. Aan het eind van de jaren '40 werd het mouwvest wat langer gemaakt, zodat de inmiddels in gebruik gekomen buikriemen of gordels er gemakkelijker overheen gedragen konden worden.

Onderscheidingstekenen voor rangen en functies

In Indië werden in de eerste jaren de korporaalsrokken niet van een dubbel katoenen, maar van een enkel zijden chevron op elke mouw voorzien. In de jaren '20 en daarna werden echter weer uitsluitend dubbele kemelsgaren of katoenen chevrons gedragen. De scherpschutters bij de flank-compagnieën kregen in 1818 als onderscheidingsteken een rood kemelsgaren chevron boven de mouwopslag als de kanonniers van de 1e klasse bij de artillerie droegen. Deze chevron werd in Indië op beide mouwen gedragen. In de jaren '30 verdween het scherpschuttersdistinctief.

In 1832 kregen Ambonnesen en andere inheemse militairen, die hun eerste reëngagement voor levenslang waren aangegaan, het recht om op de linkermouw boven de elleboog een rode chevron te dragen. Na 1849 werden deze chevrons niet meer uitgegeven. De chevrons waren in het algemeen tot 1842 rood gebiesd en daarna in overeenstemming met de nieuwe uitmonsteringskleur geel.

De sappeurs zullen op de mouwen van de rok boven de elleboog hetzelfde rood geborduurde distinctief gedragen hebben, als in Nederland in 1815 voor hen was voorgeschreven. Aangezien ze als flankeur te boek stonden, droegen ze natuurlijk ook flankeursdistinctieven.

De in Indië aangemaakte zwaluwnesten voor de tamboers, hoornblazers en pijpers hadden gewoonlijk zijden franje, het galon kon zowel van kemelsgaren als van katoen zijn. De korporaals-tamboers, -hoornblazers en -pijpers droegen zwaluwnesten met goudgalon bezet en met geel zijden franje, gedekt door een enkele toer gouden franje. De zwaluwnesten zijn ook niet altijd lichtblauw geweest. In Indië werden zij aangemaakt met een donkerblauwe lakense ondergrond. De zwaluwnesten model 1829 waren echter weer lichtblauw.

In 1836 werden verschillende onderdelen van de Indische uniform meer in overeenstemming gebracht met de Nederlandse. Voor de zwaluwnesten betekende dit, dat de zijden franje vervangen werd door kemelsgaren. De zwaluwnesten van de korporaal-tamboers en -hoornblazers kregen voortaan geheel gouden franje. Op de katoenen rokjassen werden geheel katoenen zwaluwnesten gedragen. Aangezien geel op geel niet erg duidelijk is, zullen vanaf 1842 op de circassiennen mouwvesten geen gele, maar donkerblauwe zwaluwnesten gedragen zijn. De in 1833 en later aangestelde élève-hoornblazers droegen geen zwaluwnesten. De in de jaren '40 en '50 benoemde élève-tamboers waarschijnlijk evenmin.

Tot dat dit eind 1833 verboden werd, hadden de hoornblazers van veel bataljons behalve zwaluwnesten en epauletten ook op de mouwen rode kemelsgaren chevrons. Dit vond vermoedelijk zijn oorsprong in de rode chevron van de scherpschutters. Beide waren namelijk in eerste instantie bestemd voor het verspreide gevecht en traden dus veelal gezamenlijk op.

De sjako

Na aankomst in Indië in 1816 werden voor de inheemse militairen sjako's van verlakt leder aangemaakt van dezelfde vorm en met dezelfde versierselen als de vilten. In plaats van Medusa-hoofdjes werd echter steeds van leeuwepopjes gesproken. Mogelijk werden inderdaad ook leeuwepopjes aangemaakt, omdat men de Medusa-hoofdjes niet als zodanig herkende. De lederen kokardes hadden blijkbaar geen lis. Op de sjako's werden katoenen pompons gedragen.

Waarschijnlijk werden na 1816 uit Nederland geen onderofficierssjako's meer aangebracht. Bij het administratie-reglement van 1817 werd de tijd van duur van de vilten sjako's bepaald op 3 jaar. De verlakt lederen sjako's zouden slechts 2 jaar mee hoeven te gaan en ook aan Europeanen verstrekt kunnen worden. Dit was nog wel eens nodig als de uit Europa bestelde exemplaren te lang uitbleven. In 1817 of 1818 werden ter vereenvoudiging de verschillend gekleurde pompons vervangen door één universeel model. Deze pompon bestond uit een witte bal met een rood pluus. Alhoewel in het gouvernementsbesluit van juni 1819 niet over de sjako's gesproken wordt, werden ten gevolge van genoemd besluit ook deze hoofddeksels vereenvoudigd. Voortaan zouden ze zonder stormkettingen, klepranden of kokarde-lissen gedragen worden. Mogelijk tegelijk werd de universele pompon weer door verschillend gekleurde vervangen, die voor de fuseliers wit en voor de flankeurs groen waren, beide waarschijnlijk met een wit pluus. Alhoewel de aanmaak van stormkettingen in Indië rond 1820 gestaakt werd, moet toch worden aangenomen, dat de op de al aangemaakte en in gebruik zijnde sjako's de bovenstaande veranderingen net als bij de rokken pas in 1822 aangebracht zijn.

In 1820 werd intussen de draagtijd van de sjako's voor Europeanen verlengd tot 4 jaar. Bovendien besloot men om deze voortaan van bokkevellen aan te maken, omdat de vilten zoveel te lijden hadden van het klimaat en de insecten. Hiertoe werd een contract gesloten met de in dat jaar uit Europa aangekomen fabrikant Ferwerda. Al gauw bleek echter, dat de bokkevellen sjako's nog minder lang meegingen dan de vilten. Twee jaar later werd het besluit dus teruggedraaid. Men bestelde voor 1824 via Ferwerda weer een partij vilten sjako's in Europa.

In 1829 werden in Nederland ook nieuwe modellen van de sjako's aangemaakt. Door de nieuw benoemde legercommandant, de generaal-majoor Bischoff, was in 1828, toen hij zich nog in Nederland bevond, een gewijzigd model vilten sjako voorgesteld. Deze was gelijk aan het bestaande model, maar ongeveer een centimeter lager. De sjako had geen plaat, maar een losse kroon en W. Bij Koninklijk Besluit van 18 december 1829 nr. 20 werd deze sjako goedgekeurd. Daarnaast werd de verlakt lederen sjako van Indisch fabrikaat ook gehandhaafd. Daar uit niets blijkt, dat ooit enige aantallen vilten sjako's zijn besteld of aangemaakt, moet dus vanaf 1830 de hele infanterie met verlakt lederen sjako's zijn uitgerust.

De pompons zouden als voorheen groen of wit en met een wit pluis moeten zijn. Het eerste bataljon lichte infanterie gebruikte ongetwijfeld uitsluitend de groene flankerspompons. Veel korpsen gaven de tamboers (witte ?) pluimen of panachen, die evenwel eind 1833 verboden werden. De korporaal-tamboers behielden hun pluimen echter. Ook de pompons werden steeds in Indië en dus van katoen aangemaakt. Vooruitlopend op de invoering van een nieuw model sjako werden in 1836 de oud model pompons afgeschaft.

In 1836 werd namelijk een taps toelopende sjako ontworpen, die net als het in gebruik zijnde model van verlakt leder was gemaakt. Deze sjako had op de lederen kokarde een koperen lis en knoop. Aan de voorzijde werden wederom de open kroon en gekrulde W gedragen. Verder had de sjako weer een pompon, die wit voor de fuseliers en groen voor alle flankeurs was. De korporaal-tamboers behielden - witte- pluimen.

In december 1836 werd besloten deze sjako op proef in te voeren bij de twee bataljons die de eerste rokjassen kregen, welke beslissing door het ministerie in 1837 werd bekrachtigd. De overige korpsen droegen de oude sjako af. In tegenstelling tot de rokjas beviel de sjako wel en na 1840 werd hij algemeen ingevoerd.

Ten gevolge van de nieuwe kleur van de uitmonstering werden de witte en groene pompons in 1842 vervangen door gele. Deze bleven echter ook niet lang in gebruik. In hetzelfde jaar werd namelijk in Nederland ook een cilindervormige sjako ingevoerd. Daarop droeg men bij alle korpsen een platte schijfvormige pompon van gedraaid koord, geel met goud gemengd voor de onderofficieren en geel voor de korporaals en soldaten. Deze pompons werden in 1846 ook bij het Indisch leger ingevoerd. De pluimen voor korporaal-tamboers kwamen hierdoor te vervallen.

De kwartiermuts

Het in Europa vastgestelde model hiervan met de blikken klep had al bij de veldtocht van 1815 tot klachten geleid. In Indië werd in 1816 een nieuw model vastgesteld. Dit model was van katoen gemaakt en had een lederen klep en een lederen blad in de bodem. De kleuren bleven gelijk; de band was van lichtblauw katoen en om de bol bevond zich een katoenen koord van dezelfde kleur. Aan de voorkant werd vermoedelijk een kleine oranje katoenen kokarde gedragen. In 1819 werd een licht gewijzigd model ingevoerd, dat geen lederen blad in de bodem en geen kokarde meer had. Later werden de kwartiermutsen bij verschillende korpsen toch weer van kokardes voorzien, hetgeen eind 1833 nog uitdrukkelijk verboden moest worden.

De katoenen kwartiermutsen zagen er net als de rokken al snel onooglijk uit. Daarom werden gedurende de Java-oorlog (1825 - 1830) voor de Europeanen weer lakense mutsen aangemaakt. Veel inheemse militairen schaften zich echter ook lakense mutsen aan, als ze zich dat konden veroorloven.

Deze kwartiermuts had een bredere klep. Het model 1829 was net als de rok van circassienne aangemaakt. Vanaf 1831 werd deze circassienne muts ook aan inheemse militairen verstrekt. De katoenen kwartiermuts kwam daarmee definitief te vervallen. Het circassienne was licht en los geweven om de rok draagbaar te maken. Het sleet daardoor echter nogal snel, vooral bij de kwartiermuts die elke dag gedragen werd. Daarom werd in 1834 voor de kwartiermutsen weer gewoon laken uit Nederland aangevraagd.

Ook het model bleek op den duur niet te voldoen. De kwartiermuts drukte namelijk teveel op het hoofd. In oktober 1835 werd daarom een nieuw model voorgeschreven, dat afgeleid was van de Franse "casquette d'Afrique". Dit hoofddekseel -de voorloper van de kepi- was toen bijzonder populair. Het had een hoge, naar boven toe enigszins taps toelopende en geheel met stijf zwart leder gevoerde bol. De klep was mogelijk iets kleiner dan die van het oude model. Als voorheen was de muts donkerblauw met een lichtblauwe band. Hij had echter geen lichtblauwe bies om de bol.

Ook dit model was weer van laken gemaakt. In 1835 echter arriveerde tegelijk de voor 1832, 1833 en 1834 bestelde circassienne. In Indië konden stoffen niet al te lang bewaard worden. Om de nu ontstane grote voorraad sneller weg te kunnen werken, werd besloten om onder andere de kwartiermutsen van die stof aan te maken. Doordat na 1836 geen circassienne rokken meer werden aangemaakt bleef deze bepaling tot 1842 van kracht.

Toen de proef met de circassienne mouwvesten startte, werd natuurlijk ook de uitmonstering van de kwartiermutsen aangepast: de lichtblauwe band werd vervangen door een donkerblauwe, boven en onder geel gebiesd. Ter opruiming van de voorraad rokjassen-laken zou voor de aanmaak van kwartiermutsen voortaan die stof in plaats van circassienne gebruikt worden.

De kapotjassen

De kapotjassen werden in Indië niet volgens het in 1814 vastgestelde model aangemaakt, maar volgens Engels model, zoals de troepen van de eerste expeditie ze uit Nederland hadden meegekregen. Ook de kapotjassen werden in Indië gedeeltelijk van plaatselijk verkrijgbaar materiaal gemaakt. In dit geval was dat grijs Javaans driedraads katoen of zeildoek. Het model was verder gelijk aan het lakense. In tegenstelling tot wat men in 1814 van plan geweest was, werden aan de inheemse militairen geen kapotjassen verstrekt.

Een nieuw model kapotjas, dat in grote trekken gelijk was aan de in Nederland in gebruik zijnde, is vermoedelijk bij het uniformbesluit van 1819 ingevoerd. De knopen waren overtrokken. Op deze kapotjassen werden door de onderofficieren en korporaals ook chevrons gedragen. Net als de nieuwe rok werd ook dit kledingstuk bij voorkeur niet meer van katoen gemaakt. Na 1820 zijn geen grote partijen katoenen kapotjassen meer aangemaakt.

De kapotjas model 1829 was net als de rok van circassienne gemaakt. In 1835 werd bepaald, dat voortaan weer (gekeperd) laken gebruikt zou moeten worden. Het circassienne sleet namelijk nogal snel en lichtheid was voor de kapotjas niet zo hard nodig als voor de rok. Het was in 1836 de bedoeling dat de nieuwe rokjas niet alleen de rok, maar ook de kapotjas zou vervangen. Voor gebruik in bergachtige en vochtige koudere streken zou een partij aangehouden worden. Aangezien echter slechts twee bataljons ooit de rokjas hebben gedragen, zijn de kapotjassen gewoon in gebruik gebleven.

Na 1844 werden de kapotjassen opnieuw aangepast aan het Nederlandse model. Daartoe werden ze voortaan gemaakt van donkergrijs keperlaken. De knopen waren niet langer overtrokken, maar van geel koper, als die der mouwvesten. Op de kraag bevonden zich ook dezelfde gele patten, als op het mouwvest.

De linnen pakjes

Ook hiervan werden in 1816 in Indië nieuwe modellen aangemaakt. Deze verschilden in enige details van de oorspronkelijke. Het mouwvest kreeg nu net als eerder de grijze buis schouderbedekkingen en de slobkousen waren korter. De gebruikte stof voor de pakjes was witte keper- of tweedraadskatoen. Voor de lichtblauwe kraag en mouwopslagen van het mouwvest werd hetzelfde katoen gebruikt. De schouderbedekkingen schijnen katoenen epauletten geweest te zijn, vermoedelijk geel van kleur. De slobkousen werden in 1816 met overtrokken knopen in plaats van koperen aangemaakt en vanaf 1817 weer met koperen. In 1816 werden detachementen inheemse recruten, die in afwachting van de aankomst van Europees kader alvast geformeerd werden, blijkbaar niet van rokken voorzien. Ter compensatie werden gedeeltelijk in plaats van twee witte buisjes en pantalons, één witte en één blauwe van elk verstrekt. Deze donkerblauwe buisjes hadden niet alleen lichtblauwe kraag en opslagen, maar ook rode biesjes.

Bij de vereenvoudiging van de uniform in 1819 ontsnapten ook de pakjes niet. De dubbele rij knopen van de buisjes werd vervangen door een enkele en tegelijkertijd verviel de uitmonstering op kraag en mouwopslagen. De epauletten werden vervangen door gewone schouder-

lappen. De slobkousen van nieuw model hadden ook overtrokken in plaats van koperen knoopjes. Naar in 1820 bepaald werd, kregen de Europeanen ook jaarlijks drie pakjes in plaats van twee.

Bij de invoering van de nieuwe buisjes in 1819 werd ook voor het eerst voor de aanmaak van de pakjes een partij van het gladdere Chinese katoen aangekocht. In de loop van de jaren '20 verdrong deze stof grotendeels het Javaanse katoen. Van het Chinees katoen werd daarop in Nederland een goede imitatie ontwikkeld, waarvan de eerste partij van 20.000 stukjes in 1825 naar Indië gezonden werd. Dit imitatie-katoen verving vooral na 1829 in toenemende mate het origineel. De nieuw model-pakjes van 1829 waren van deze stof aangemaakt. In 1830 kreeg het 1e bataljon lichte infanterie blauwe pakjes, maar om dezelfde reden als bij de rokken vermeld is, werd al gauw bepaald, dat vanaf 1 mei 1832 de hele infanterie weer witte pakjes zou ontvangen.

De nieuwe uniform van 1836 hield ook een verandering voor de buisjes in, die voortaan van donkerblauwe katoen zouden worden aangemaakt. De pantalons en slobkousen zouden wit blijven. Vanaf 1837 werden de pakjes van nieuw model aan alle korpsen verstrekt. Vanwege het toenemend gebruik van de blauwe tenue werd vanaf 1849 aan elke infanterist jaarlijks een witte pantalon minder en in plaats daarvan een blauwe verstrekt. Tegelijkertijd werd ten gevolge van de invoering van hoge schoenen de verstrekking van slobkousen gestaakt.

Door de algemene invoering in de jaren '40 van buikriemen was het voor de soldaat onmogelijk geworden om de klep van zijn broek los te knopen zonder zijn uitrusting los te gespen. Daarom werden pantalons met een gulp ingevoerd, terwijl de katoenen mouwvesten net als de circassiënnen iets langer gemaakt werden. Deze nieuwe modellen werden tegelijk met de verlengde circassienne mouwvesten ingevoerd.

In 1817 werden op het mouwvest nog geen rangchevrons gedragen. Mogelijk droegen de onderofficieren wel ter onderscheid epauletten met zijden tongen en katoenen franje. In de jaren '20 werden op de mouwvesten dezelfde chevrons gestikt als op de rok gedragen werden, maar alleen op de rechtermouw. De invoering van deze chevrons vond vermoedelijk in 1819 plaats, dus gelijk met de afschaffing der epauletten van het mouwvest.

De schoenen

Dit artikel werd in de 19e eeuw alleen aan Europeanen verstrekt, omdat in die tijd de inheemse bevolking in het algemeen blootsvoets liep. Wel werden er schoenen aan Ambon- en Afrikanen, die met de Europeanen gelijk gesteld waren, verstrekt. Over de voor- en vooral over de nadelen van dit systeem is door Heshusius in de vorige Armamentaria al uitgebreid ingegaan. Daarom kan volstaan worden met te zeggen, dat de aanmaak van goed en bruikbaar schoeisel ook in de eerste helft van de 19e eeuw heel wat moeilijkheden opleverde. Voortdurend zijn nieuwe materialen, nieuwe wijzen van aanmaak en leverantie en nieuwe modellen ingevoerd en weer afgeschaft.

Alle modellen waren echter lage schoenen met bespijkerde hakken, die met slobkousen gedragen moesten worden. Pas in 1849 werd, zoals ik al hierboven vermeldde, de hoge schoen ingevoerd. Ook werden in deze periode nog geen linker- en rechterschoenen gedragen; alle schoenen konden zowel links als rechts gedragen worden.

De schoenen werden door de soldaten vaak met een zeer agressief middel blinkend gepoetst, waardoor ze spoedig bedierven. Daarom werd in 1836 het dragen van blinkend gepoetste schoenen streng verboden.

De sokken

Van het nut van sokken was men over het algemeen minder overtuigd. Nog in 1817 werd een nieuw model goedgekeurd, maar in de jaren '20 zijn ze in het geheel niet meer verstrekt. Pas in 1831 werd weer een paar gebreide garen sokken als model aangenomen en daarna zijn ze

niet meer afgeschaft. Uit het oogpunt van bezuiniging werden ze na 1835 niet meer aan Ambonnezen verstrekt, omdat die ze nooit droegen. De Europeanen, aan wie men ze bleef verstrekken, gebruikten ze echter evenmin veel. Ook werden in 1835 verbeterde sokken ingevoerd, die van katoen geweven waren.

De onderbroek

Zoals gezegd vond men in 1814 voor de Oostindische infanterie een onderbroek niet nodig. In Indië kwam men daar geleidelijk aan op terug. De overtuiging won veld, dat de vele kwalen aan de onderbuik bij de manschappen zijn oorzaak vond in de onvoldoende beschutting, die de katoenen pantalon bood. Bischoff had, toen hij nog kolonel en commandant van het 18e regiment infanterie was, al gepoogd om dit op te lossen door het invoeren van buikbanden, die 'gezondheden' (!) genoemd werden. Dit zal rond 1820 zijn gebeurd. Het was echter geen succes, vooral omdat de soldaten ze in de praktijk niet droegen. Inmiddels waren de magazijnen wel gevuld met die dingen, zodat ze uiteindelijk bij openbare verkoop verkocht moesten worden; natuurlijk ver onder de kostprijs.

Dat de soldaten wel graag onderbroeken hadden willen hebben, mag daaruit blijken dat zij veelal een ingekorte oude broek onder hun pantalon of twee pantalons over elkaar droegen. Bij het uniform-besluit van december 1836 werd dan ook de verstrekking aan Europeanen van twee onderbroeken de man voorgeschreven. Net als de sokken werd ook dit kledingstuk niet aan Ambonnezen of Afrikanen verstrekt. Ook tegen de onderbroek had de kolonel-inspecteur Timmermans bezwaren, die echter ditmaal minder overtuigend waren dan die tegen de rokjas. Ze kwamen erop neer, dat men deze nooit eerder nodig had gevonden. De sof met de buikbanden had Timmermans natuurlijk alleen maar in die overtuiging versterkt. In 1840 kreeg de Indische regering daarom te horen, dat de uitgifte van onderbroeken op een door haarzelf nader te bepalen tijdstip gestaakt zou moeten worden. In 1842 lagen echter nog 22.500 onderbroeken in de magazijnen, welke voorraad eerst opgemaakt moest worden. Dit zal zo'n anderhalf jaar in beslag genomen hebben. De in 1848 nieuw benoemde legercommandant, de luitenant-generaal hertog Karel Bernard van Saksen-Weimar, was niet erg te spreken over de afschaffing van de onderbroek. Ditmaal waren de verantwoordelijke personen op het ministerie het met hem eens. Derhalve werd bij gouvernementsbesluit van 10 september 1849 bepaald, dat alle militairen, zowel de Europese als de inheemse, voortaan onderbroeken zouden krijgen.

Saxen-Weimar had voor de inheemse militairen eerst sarongs voorgesteld, om in de kwartieren te dragen. Dit was een dracht die al lang gebruikelijk was onder de inheemse soldaat. Maar uiteindelijk werd ook voor hen de voorkeur aan onderbroeken gegeven, omdat die tenminste ook onder de pantalon konden worden gedragen. In de praktijk gebruikten de inheemse militairen de onderbroek echter vooral als werkbreek; ze kregen namelijk minder pakjes dan de Europeanen en moesten er dus langer mee zien te doen.

De halsdas

In 1816 werden in Indië twee soorten lederen halsdassen verstrekt: de ene mét en de andere zonder streepjes (dunne witte randjes). Mogelijk was de eerste soort voor Europese en de tweede soort voor inheemse militairen bestemd. In 1820 werd aan de leverancier van bokkevelen sjako's ook de leverantie van halsdassen opgedragen, die dus van hetzelfde materiaal gemaakt moeten zijn geweest.

Zoals gezegd werden in 1822, na het mislukken van het experiment met bokkevelen, voor 1824 weer sjako's van de in Europa gebruikelijke materialen besteld. Hetzelfde gold voor de halsdassen. In Europa was inmiddels een geheel nieuw model halsdas in gebruik gekomen. Dit model was van zwart laken en met leer verstevigd. De voering was van zwart linnen en aan de bovenzijde was de halsdas met dun leer gebiesd, zodat hij niet tegen de hals zou

schuren. De das werd van achter gesloten met een riempje en een stalen gesp. Deze halsdas werd alleen aan de Europeanen verstrekt.

In 1826 werden zowel deze als de lederen halsdas tot model naar Nederland gezonden. Het lederen model werd onveranderd aangenomen om aan de inheemse militairen te verstrekken. Het model, dat voor de Europeanen werd aangenomen, was gelijk aan het oude, maar in plaats van laken werd nu circassienne gebruikt en de stalen gesp werd vervangen door een koperen, zoals die voor het lederen exemplaar altijd gebruikt was. Vanaf 1835 werden de halsdassen van het sterkere laken aangemaakt. In hetzelfde jaar wordt de aanmaak van lederen halsdassen voor inheemse militairen gestaakt. Voortaan krijgen ze dezelfde halsdas als de Europeanen. Het jaar daarop wordt de halsdas van cavalerie-model ook bij de infanterie en andere korpsen ingevoerd. Dit model was lichter dan het oude infanterie-model, omdat het niet met leer, maar met zeildoek versterkt was.

De walbuschutters kregen in 1849 in plaats van de halsdas een veel comfortabeler kledingstuk, in de vorm van een losse, zwarte greinen halsdoek.

Tenuën of draagwijze van de kleding

De draagwijze van de kleding werd bepaald in het "reglement op de inwendige dienst, de politie en de krijgstuicht voor de infanterie". Bij dit reglement werd voor de tenuën een onderscheid gemaakt tussen de dagelijkse dienst zelf en de garnizoensdienst. De dagelijkse dienst is de dienst in kwartieren of barakken van het eigen korps van de militair. Onder de garnizoensdienst werd verstaan de dienst in de garnizoensplaats buiten de kwartieren. De dagelijkse dienst werd in hetzelfde voorschrift geregeld. De taken bestonden onder andere uit de verzorging van het eten en het onderhoud van de kleding en uitrusting enz. Verder was er een kazerne- of politiewacht, die voor de goede orde moest waken. De garnizoensdienst bestond vooral uit wachthouden en het brengen van eten naar de wachtposten. De wachtposten en vooral de hoofdwacht van het garnizoen moesten ook de goede orde in de garnizoensplaats bewaren. De wachtposten werden elke dag afgelost, hetgeen met een kleine parade gepaard ging. Eén keer per week en op feestdagen werd echter een grote parade gehouden, waaraan als regel de helft van het garnizoen deel nam. Nadat ze afgelost was, bleef de oude wacht nog 24 uur paraat als zogenaamd reserve-piket en moest dan zonedig de nieuwe wacht bijstaan.

Het reglement van 1814 stelde het grote uniform of rok en sjako voor alle diensten behalve corveeën of werktoeren verplicht. Deze bepaling kon in Indië natuurlijk met geen mogelijkheid toegepast worden. Het grote uniform werd in de praktijk alleen bij plechtige gelegenheden als grote parades en inspectiën gedragen. Bij alle andere diensten onder de wapenen werd de sjako zonder de pompon en het mouwvest gedragen. Dit tenue kan als het marstenuë beschouwd worden. Bij de bestrijding van kleine opstanden zullen de soldaten dus meestal zo gekleed zijn geweest. In de kazernes en buitendienst droegen ze bij het mouwvest de kwartiermuts.

Oorspronkelijk droeg de soldaat op mars bij regenachtig weer de kapotjas. Aangezien de kleding van de soldaat toch wel nat raakte en het Indisch leger geen tenten gebruikte, betekende dat, dat de soldaat als hij op bivouac aankwam, geen warm en droog kledingstuk meer had. Al gauw liet men de soldaat daarom ook bij regen in de katoenen pakjes marcheren, zodat in ieder geval de kapotjas droog bleef. Ook in het garnizoen werd de kapotjas bijna uitsluitend 's nachts door de wachtposten gedragen. Voor die militairen die geen kapotjassen bezaten, werden voor het wachtlopen oude jassen beschikbaar gesteld.

Na 1831 kwam in Indië het in 1817 in Nederland ingevoerde reglement in gebruik. Dit reglement bepaalde, dat de militairen buiten dienst zich alleen buiten de kwartieren mochten begeven, als ze in de grote tenue gekleed waren. Alleen in de kwartieren mochten ze zich met mouwvest en kwartiermuts kleden. De kleding voor het exerceren en marcheren en voor de

andere diensten in de kwartieren bleef als voorheen. Wanneer de soldaten voor garnizoensdienst onder de wapenen moesten komen, moesten ze echter steeds met de rok en de sjako met pompon gekleed zijn. De kapotjas zou bij slecht weer (in Indië: 's nachts) over de volle uniform gedragen moeten worden. Wanneer de soldaat 's nachts in de kapotjas gekleed op wacht trok, moest hij een overtrek over de sjako en patroontasklep dragen. Nu waren deze laatste artikelen officieel niet in gebruik bij het Indische leger. De overtrekken voor de patroontaskleppen zijn echter in de jaren '30 onofficieel bij enige korpsen ingevoerd en mogelijk geldt hetzelfde voor de sjako-overtrekken.

Vreemd genoeg probeerde men in Indië in eerste instantie dit reglement naar de letter te volgen. Al snel bleken allerlei bepalingen onwerkzaam. Over de rok gedragen was de kapotjas natuurlijk veel te warm, waardoor hij veelal door de wachtlopende militairen niet gebruikt werd. Omdat de rok alleen echter weer niet warm genoeg was, werd in 1834 bepaald dat de kapotjas, in afwijking van het reglement direct over het hemd aangetrokken mocht worden.

Vanaf 1836 werd het aan de garnizoenscommandanten overgelaten in welk tenue de soldaten voor de garnizoensdienst moesten verschijnen. In 1838 werd in het algemeen vastgesteld dat, wanneer de soldaten in grote tenue met rokjas) en sjako met pompon moesten verschijnen, dit opzettelijk bepaald moest worden. Gebeurde dat niet, dan moesten de soldaten steeds in vesten gekleed en met de kwartiermuts op verschijnen. In 1844 werd echter bepaald, dat de soldaten op oefenmarsen (militaire wandelingen) bij het mouwvest steeds de sjako zouden moeten dragen. Het reglement op de garnizoensdienst werd ook in 1838 aangepast. De dagelijkse parade werd van 12 uur vervroegd naar 7 uur. Verder werd bepaald dat de garnizoenswachten, die 's morgens in grote tenue waren uitgerukt, dat tenue slechts tot 9 uur en 's middags van 4 tot 7 hoefden te dragen. Overdag mochten ze zich in mouwvesten en met kwartiermuts kleden en zodanig gekleed op wacht staan. Alleen de erewachten moesten de hele dag het grote uniform dragen. Van 's avonds 7 uur tot 's morgens half 6 mochten alle wachten, inclusief de erewachten, de kapotjas met de kwartiermutsen dragen. Vanaf 1848 mochten de garnizoenswachten in het geheel geen grote tenue meer dragen. Alleen voor de erewachten bleef dit overdag verplicht.

Daar de sjako's nu niet meer samen met de kapotjassen gedragen werden, verdween de overtrek blijkbaar vanzelf. Het gebruik van overtrekken voor de patroontaskleppen moest in 1839 speciaal verboden worden.

In Indië was het gebruikelijk om voor de periode van de regenmoesson door de soldaten een of meer pakjes op eigen kosten blauw te laten verven, om daarin bepaalde diensten te verrichten. Eind 1831 werd dit officieel toegestaan. In 1836 werd bepaald dat het leger in de regentijd alle korpsdiensten en gedurende het hele jaar de corveeën en alle exercitiën op het kazerne-terrein in het blauw gekleed zou moeten verrichten. Bij het in 1844 voorgeschreven marstenuue hoorde ook een blauw pantalon en slobkousen (de mouwvesten waren na 1836 altijd blauw). Vanaf 1848 moesten ook de garnizoenswachten steeds blauwe pantalons dragen, zodat de soldaten eigenlijk alleen nog maar bij de grote tenue en tijdens de droge moesson buiten dienst en bij de dagelijkse dienst witte pantalons konden dragen.

De reglementen regelden ook het kapsel; de haren moesten (relatief) kort afgeknipt worden. Algemeen werden bakkebaarden gedragen, maar alleen de flankeurs mochten snorren dragen. Volle baarden waren een privilege van de sappeurs. In de jaren '30 was blijkbaar nogal wat wildgroei op dit gebied ontstaan. Bij een algemene order van 1840 werden namelijk enige modieuze typen baarden streng verboden en werd tegelijk bepaald, dat de bakkebaarden niet onder de lijn mochten komen, die het oorleletje verbindt met de punt van de neus. Tenslotte nog een punt ter illustratie van het feit, dat ook de gewone soldaat gevoelig was voor de eisen van de mode. Deze schreef in de jaren '30 een hoge borst voor, hetgeen doorgaans bereikt

werd door het opvullen van de voorpanden der rok. De lichte circassienne rok had echter blijkbaar geen erg dikke vulling. Veel soldaten vulden de borst namelijk extra op met kussens, vuile lappen enz. Dit was zeker in Indië niet erg hygiënisch, daar deze opvulsels bezweet raakten en slechts weinig gewassen werden. Daarom werd het gebruik ervan in 1834 ten strengste verboden.

Kleding te velde

Zoals gezegd droegen de troepen bij kleine schermutselingen zelden of nooit rokken. Bij grote exerditiën zoals die naar Palembang in 1821, namen de troepen ook hun grote kleding mee. Het is zeer wel mogelijk dat ze dan ook gekleed met rok en sjako gestreden hebben. Wel werden vermoedelijk blauw geverfde pakjes gebruikt.

Gedurende de Java-oorlog werd door het veldleger van de grote kleding geen gebruik gemaakt, zodat geen rokken meer verstrekt werden. Alleen in 1828 werd aan de troepen een lakense buis gegeven. Maar ook de sjako's, slobkousen en halsdas waren niet erg populair. De veldtenu bestond doorgaans dan ook uit een blauw geverfd katoenen mouwvest en pantalon, voor de Europeanen schoenen zonder slobkousen en als hoofddekseel een lakense of katoenen kwartiermuts. De ongemakkelijke halsdassen werden meestal om de rechterarm gesept. Gedeeltelijk waren de Europeanen van wollen dekens in plaats van kapotjassen voorzien.

De veldbataljons, die op de westkust van Sumatra gelegerd waren, verkeerden vanaf 1831 op voet van oorlog en na 1835 ook de meeste garnizoenstroepen; een situatie, die waarschijnlijk tot 1841 heeft voortgeduurd. Aan deze korpsen werden daarom geen rokken uitgereikt. De verstrekking van sjako's bleef gehandhaafd, zodat mag worden aangenomen, dat het normale veldtenu in deze oorlog de gewone marstenu was: katoenen pakje en sjako. Verder is het vrij zeker dat de troepen op de westkust hun katoenen pakjes al voor 1836 blauw verfd, daar het extra jaarlijkse pakje, dat hun in 1835/36 werd toegestaan, die kleur moest hebben. Vanaf 1836 moesten de troepen te velde bij hun blauwe buisjes tenminste één pantalon en - voor de Europeanen - één paar slobkousen in die kleur hebben.

Eenmaal is men bijzonder ver van het gebruikelijke veldtenu afgeweken. Een van de redenen, waarom in de jaren '40 het circassienne mouwvest werd ingevoerd, was dat men het ook als veldtenu dacht te kunnen gebruiken, zoals dat in de Java-oorlog gebeurd was. In 1848 werd bij de aanvang van de tweede Bali-expeditie dan ook bepaald, dat de troepen bij de landing in deze circassiënen mouwvesten gekleed zouden zijn. Al snel bleek echter dat dit kledingstuk veel te warm en ongemakkelijk voor de velddienst was.

Bij de derde expeditie naar Bali, die nog geen jaar later plaatsvond, waren de troepen weer gewoon in de katoenen mouwvesten gekleed. Bovendien droegen zij hun kwartiermutsen in plaats van de sjako. Zowel de sjako's als circassienne mouwvesten werden op Java achtergelaten. Dit is daarna gebruikelijk gebleven bij expeditiën buiten Java.

WAPENING EN LEERWERK

De wapening

De infanterist was gewapend met een geweer met bajonet. De korporaals en onderofficieren droegen daarenboven een korte sabel. De tamboers, pijpers en hoornblazers hadden, evenals het personeel van de kleine staf, alleen een sabel. In 1844 werd bepaald dat de élève-tamboers en -hoornblazers, die als fuseliers te boek stonden, geen sabels mochten krijgen. Met hun instrument uitrukkende zullen zij dus hun bajonet in de koppel gedragen hebben.

De eerste geweren

In 1814 werden de voor Oost-Indië bestemde infanteriekorpsen bewapend met gerepareerde Franse geweren, model 1777 corrigé. Deze waren lang 1515 mm; de looplengte bedroeg 1137

mm, en de kling van de bajonet was ongeveer 400 mm lang. Het garnituur was van ijzer, alleen de vizierkorrel op de bovenband en de kruitpan waren van messing of geelkoper. Voor de inheemse militairen werden zoveel mogelijk kortere geweren van het oorspronkelijke model van 1777 en van het dragondermodel gereserveerd. Na de veldtocht van 1815 werden de troepen bewapend met nieuwe geweren. Alhoewel deze geweren dan en later steeds zijn aangeduid als geweren van Frans model 1777 corrigé, is het vrijwel zeker dat het hier ging om geweren van Nederlands M(odel)1815 nr. 1. Deze geweren waren identiek aan de Franse, maar één Rijnlandse duim of 26 mm korter en dus met een looplengte van 1110 mm. In Indië aangekomen nam het leger enige Engelse voorraden over, waaronder zich ook een groot aantal geweren bevonden. Deze geweren waren ongetwijfeld van het model genaamd "East India Land Pattern", welk model dan ook wordt afgebeeld. Deze geweren hadden een totale lengte van 1,40 m, de loop was lang 1 m en de bajonetkling 43 cm. Het montuur was van messing, de kruitpan echter van ijzer. Ze verdwenen pas in de jaren '30 uit de bewapening.

Kortere en nog kortere geweren

De geweren van Frans/Nederlands model waren vooral voor de inheemse militairen door hun grote lengte niet erg geschikt. Daarom bestelde men gedurende de Java-oorlog uit Nederland voor hen de kortere dragondergeweren. Deze geweren waren ook van een Frans model afgeleid, maar de looplengte was 1028 mm. Het montuur was gelijk aan dat van de gewone geweren van Nederlands model, behalve de middenband. Verder waren de zijplaat, de beugelkrop, de onderband en de bovenband van messing, de laatste met ijzeren vizierkorrel. Deze dragondergeweren werden inmiddels echter niet meer aangemaakt, zodat het moederland gedwongen was toch voornamelijk gewone geweren te zenden. Wel werden steeds meer geweren van M 1815 nr. 2 gezonden, waarvan de loop één duim korter dan die van de nr. 1 en dus 1084 mm lang was.

De nieuw benoemde legercommandant Bischoff stelde in 1828 voor om, als er voor Indië geweren aangemaakt moesten worden, deze te vervaardigen volgens het dragondermodel, maar iets korter. De loop moest één duim korter en dus 1002 mm lang zijn. De kolf moest ook 1/a duim of 6,5 mm korter zijn, maar de bajonetkling ter compensatie 13/a duim langer en dus 44 cm lang. Van deze geweren werden er op proef 200 aangemaakt. Kennelijk uit gebrek aan onderdelen voor dragondergeweren werden deze 200 stuks van het gewone ijzeren garnituur van de geweren M 1815 nr. 1 en 2 voorzien.

In Indië werd verder geëxperimenteerd met nog kortere geweren met een loop van 35 duim lang. Mogelijk gaat het hierom de geweren die in de instructie-inventaris van 1842 als geweren nr. 2, dragonder- waren aangeduid. Deze geweren hadden een looplengte van 947 mm en hetzelfde garnituur als een dragondergeweer, maar een middenband van messing. Uiteindelijk werd echter de voorkeur gegeven aan het model van de generaal-majoor Bischoff en geweren van dit model uit Nederland aangevraagd.

In 1836 werden 600 stuks van deze geweren uit Nederland gezonden. Deze geweren hadden evenwel weer net als het oorspronkelijke model het garnituur van een dragondergeweer. Aangezien men dit geweer echter naast het geweer model 1815 nr. 2 wilde blijven gebruiken, zou men dan garnituur voor twee soorten geweren in voorraad moeten houden. Daarom werd uit Indië verzocht om de geweren van koloniaal model voortaan weer van hetzelfde garnituur als de gewone geweren te voorzien. Een in Nederland aldus veranderd model geweer werd "geweer koloniaal M 1837" gedoopt, het oude model heette voortaan M 1836. De afgekorte geweren van koloniaal model waren bestemd voor de inheemse troepen, maar veelal werd ook het Europees kader van de inheemse compagnieën ermee bewapend. Pas in 1839 werd definitief bepaald, dat alle Europese en Afrikaanse militairen met lange geweren en alle

Ambonnesen en andere inheemse militairen met korte geweren koloniaal model zouden worden bewapend.

Voor de in 1818 geformeerde scherpshutters, waren 500 bussen uit Nederland aangevraagd, die in 1820 arriveerden. Deze bussen hadden een kaliber van 15,4 mm en een achtkantige getrokken loop, lang 26 duim of 68 cm. De gehele lengte bedroeg 105 cm. Ze hadden een gebronsde loop en een ijzeren garnituur. Ook waren de bussen niet van een bajonet voorzien. In Indië waren de sappeurs niet zoals in Nederland met korte geweren, maar met gewone infanteriegeweren bewapend. Gedurende de Java-oorlog werden voor hen de in Nederland in gebruik zijnde sappeurgeweren aangevraagd, maar zeker na 1832 waren er geen sappeurs meer bij de infanterie.

Het percussiestelsel

De bovengenoemde geweren waren alle zogenaamde vuursteengeweren. Deze hadden echter het nadeel, dat ze zeer gevoelig voor vochtigheid en regen waren. Als er water bij het kruit in de kruitpan kwam, was het geweer direct onklaar. In de regentijd kon er dus nauwelijks gevochten worden. In de jaren '20 begon men te experimenteren met het percussiesysteem. Dit systeem had het voordeel dat de slaghoedjes, waarin het ontstekingsmiddel zat, van binnen niet zo gemakkelijk nat werden.

In 1827 werden 300 geweren met een percussie- of slagslot aangemaakt, om in Indië beproefd te worden. Deze geweren waren genaamd M 1827. De maten waren: loop inclusief de staart-schroef lang 1034 mm; de bajonetkling lang 46 cm. De geweren werden in de Java-oorlog gedurende korte tijd beproefd. In 1831 werd de 19e compagnie van het algemeen depot op Sumatra's westkust ermee bewapend. De ervaringen met dit wapen waren zeer positief.

In 1830 kwam een partij jagerbussen (M 1818) in Indië aan, waarvan 450 voorzien waren van sabelbajonetten met een kling, lang 89 cm. Hiervan waren 400 stuks op dezelfde wijze als het geweer M 1827 tot percussiewapens veranderd. De lopen en laadstukken van deze bussen waren nu geblauwd.

De bussen waren oorspronkelijk bestemd voor een op Java op te richten korps rijdende jagers. In 1830 werden de Europese militairen van het 1e bataljon lichte infanterie bewapend met de percussie-bussen. De 4e compagnie was bewapend met vuurstembussen met sabelbajonetten. Vermoedelijk zijn de klingen van de sabelbajonetten enigszins ingekort, om ze geschikt te maken voor gebruik door infanteristen. De Boegmezen waren bewapend met korte vuursteengeweren of karabijnen met zeer lange bajonetten. Dit waren vermoedelijk de eerder genoemde sappeurgeweren. De slagbussen bleven blijkbaar na de reorganisatie van de troepen op de Westkust van Sumatra in 1833 in gebruik, maar of dat bij het nieuwe 1e bataljon of bij het algemeen depot was, is onbekend. In de loop van de jaren '30 verdwenen de jagerbussen uit de bewapening.

Bij de jagers Van Cleerens, het latere 9e bataljon, zou in 1832 een vierde gedeelte van elke compagnie jagerbussen of bij gebrek daaraan dragondergeweren krijgen. Of voor het korps bussen beschikbaar kwamen en van welk model die dan waren, is schrijver dezes onbekend. Slagbussen kregen ze zeker niet. Tegen 1840 had men echter besloten de jager-bewapening, oftewel de bussen, geheel af te schaffen.

In 1839 werden opnieuw twee experimentele modellen slaggeweren voor het Indisch leger vastgesteld. Deze geweren hadden een gewijzigd slagslot van het M 1827, overigens kwamen ze op enkele details na geheel overeen met de in gebruik zijnde vuursteengeweren, de lange met het geweer M 1815 nr. 2 en de korte met het geweer koloniaal M 1837.

Een partij van deze geweren kwam in 1842 in Indië aan. Van alle veldbataljons behalve het 1e en het 12e werd één compagnie met de nieuwe geweren bewapend. Aan de ene helft der bataljons werden lange geweren en aan de andere helft korte gegeven. In 1844 werd de

beproevingperiode afgesloten met een positieve uitslag. Vanaf 1846 wordt een aanvang genomen met de conversie van de in gebruik en in voorraad zijnde vuursteengeweren tot percussiewapens. In 1849 was deze conversie grotendeels voltooid. Bij de conversie van de geweren zijn ook nog enkele andere kleine wijzigingen aangebracht. Inmiddels was in Nederland het model van het Indisch slaggeweer opnieuw gewijzigd. Van dit nieuwe model, M 1842 genaamd, werd alleen een korte versie aangemaakt. Het is echter niet waarschijnlijk dat in onze periode veel van deze geweren in gebruik zijn gekomen. In de jaren '40 werd ook naar Indië gezonden een kleine partij zwaar kaliber walbussen met sabelbajonet, die naar een Frans model gemaakt waren. In 1848 werd bij het 1e bataljon een experimentele compagnie walbusschutters geformeerd, die met het nieuwe wapen werd uitgerust. Van 1849 tot 1852 waren 50 man echter bewapend met de nog resterende opgeboorde jagerbussen M 1829. Daarna werden enige aan de compagnie toegevoegde inheemse manschappen met deze jagergeweren bewapend. In 1849 tenslotte werd bevolen om alle zichtbare ijzeren delen van de geweren te bruineren, zodat ze beter tegen roest beschermd zouden zijn en te velde niet zo verradelijk zouden schitteren.

De blanke wapenen

De sabel, waarmee het kader van de infanterie in 1814 werd bewapend, is het model dat later het nr. 1 kreeg. Dit model had een gegoten geelkoperen gevest en een zwart lederen schede met geelkoperen montuur. In de jaren '20 kwam in Indië ook het model nr. 2 in gebruik, maar de infanterie kreeg deze sabel vermoedelijk pas na de Java-oorlog. De infanteriesabel nr. 2 had ook een gegoten geelkoperen gevest, maar de zwartlederen schede had geen koperen montuur. Aan de bovenzijde had de schede een witlederen band en riempje. De ijzeren oorband van onder was ingenaaid en het uitstekende knopje zwart gemaakt. De scherpschutters bij de flank-compagnieën kregen in 1818, daar de bussen geen bajonetten hadden, vermoedelijk ook infanteriesabels uitgereikt. De sappeurs waren gewapend met speciale sappeurssabels.

De sabelbajonet M 1829 van de jagerbus had een gegoten geelkoperen gevest met aan de onderzijde ervan een klein rood lapje, dat diende om het inwatern van de schede te voorkomen. Deze schede was van zwart leder en had een geelkoperen montuur. De sabelbajonet van de walbussen had ook weer een geelkoperen gevest en een lederen schede, In dit geval had de schede echter dezelfde constructie en hetzelfde montuur als de infanteriesabel nr. 2, net als de scheden van de gewone bajonetten van het Franse en/of Nederlandse model. Deze laatste werden overigens in de eerste jaren met een knopje in plaats van met een riempje aangemaakt.

Het leerwerk

De munitie voor het geweer werd geborgen in een patroontas, die aan een bandelier over de linkerschouder werd gedragen. De patroontas hing altijd achter de rechterheup, vooral omdat anders wegsplattende kruitvonken uit de kruitpan te gemakkelijk de munitie in de patroontas konden doen ontbranden. De sabel en de bajonet(-schede) werden in een koppel gedragen, die over de rechterschouder hing. In de regel werd de koppel eerst omgehangen en werd de patroontasbandelier daar overheen gehangen.

De patroontas model 1814 was van bruine koeiehid gemaakt en had een gespijkerde houten bak. Aan de voorzijde bevond zich een zakje van dun leder voor enige reserve vuurstenen. De klep was gemaakt van extra dik leder, dat met de vlees of ruwe zijde naar buiten was bevestigd. Omdat de hele buitenkant van de patroontas gezwart werd, zag de klep er van buiten toch glad uit. De klep was voorgebogen, zodat hij nooit zover open zou blijven staan, dat de patronen uit de tas konden vallen. Onder de grote klep lag nog een zeemlederen

binnenklep, die niet gezwart werd. Het zachte leer van deze klep moest de patronen voor beschadiging behoeden. De buitenklep van de patroentas werd gesloten met een zwart riempje aan de klep en een zwart lederen knoopje aan de onderzijde van de bak. Tenslotte dienden de dubbele passant aan de achterzijde en de zwart gemaakte ijzeren gespjes van onderen om de bandelier te bevestigen.

Al in 1814 werden de eerste wijzigingen in de patroentas aangebracht. De bak werd aan de voorzijde voorzien van een schuifje voor een schroevendraaier en een kokertje voor een olieflesje. In 1817 begon men de patroontassen te voorzien van een martingaal of riempje aan de rechterzijde, waarmee de patroentas aan de sabel- of bajonetskoppel geknoopt kon worden. Dan kon de patroentas namelijk niet per ongeluk naar voren schuiven. Beide wijzigingen waren standaard aangebracht op de patroentas model 1829, die verder gelijk was aan het oude model. Ook verving men in Indië in de eerste jaren de zwarte gespjes van onderen door geelkoperen, maar die wijziging is niet gehandhaafd.

De bandelier van de patroentas was lang 138 cm en breed 5,6 cm. Aan beide uiteinden bevond zich een stoot of riempje, waarmee de bandelier, na door de passanten aan de achterzijde gestoken te zijn, aan de patroentas werd vastgegespt. De militairen, die met de slaggeweren M 1827 werden bewapend, kregen op de bandelier kleine slaghoedtasjes.

De koppel was 148 cm lang en had dezelfde breedte als de bandelier. Aan de bovenkant van de broek voor sabel of bajonet zat een brede koperen gesp, waar het andere uiteinde van buiten naar binnen doorheen gestoken werd. De korporaals en onderofficieren, die zowel een sabel, als een bajonet kregen, hadden een koppel met twee broeken; ze droegen de sabel in de voorste broek. Alleen voor de scheden die een riempje hadden, was de broek van de koppel van een koperen gespje met lederen passant voorzien.

Tenslotte hoorde bij het leerwerk nog een geweerriem, die 3,5 cm breed was en bij het geweer steeds strak tegen te lade getrokken werd. Alleen op mars mocht het geweer aan de riem over de schouder gedragen worden. De geweerriem had ook weer een geelkoperen gesp. Bandelier, koppel en geweerriem waren oorspronkelijk wit. Voor het witten van het leerwerk was echter pijpjaarde nodig en daar was in Indië heel moeilijk aan te komen. Daarom werd in 1835 bevolen om deze artikelen voortaan geel te laten. Voor het geel maken kon namelijk atal gebruikt worden, een aardesoort die in Indië overal te vinden is.

Zoals gezegd, droegen de troepen van de tweede expeditie de ruimnaald aan een geelkoperen knopje op de bandelier van de patroentas. Eind jaren '20 waren die knopjes algemeen in gebruik gekomen. In het begin was de draagwijze niet uniform, maar in 1837 werd bepaald dat het knopje zodanig bevestigd moest worden, dat de opgestoken ruimnaald verticaal hing. Vanaf 1838 moest onder het knopje een ongetand rood lakens lapje, slechts iets groter dan het knopje zelf, bevestigd worden.

Het leerwerk komt dus in grote trekken overeen met het in die tijd gebruikelijke model. Deze constructie kan echter niet erg doelmatig genoemd worden, en was bovendien zeer ongemakkelijk. De bandelier en koppel drukten op de borst en de loshangende patroentas geselde vooral bij hard lopen het achterwerk van de ongelukkige soldaat, zodat velen hem met een geweerriem tegen het lijf bonden. Ook ondervond in het algemeen de patroentas bij de gebruikers weinig waardering. Soms sneden de soldaten de klep vlak boven de bak in, zodat ze hem makkelijker konden openen. De klep scheurde daardoor natuurlijk wel snel af. De meeste soldaten bewaarden enkele patronen in hun broekzak of in de rechterzak van hun buisje als dat zakken had. Ook bonden ze wel een zakdoek om hun middel en staken ze de patronen daarin. In al deze gevallen ging er echter nog wel eens wat mis. De patronen konden verloren raken, breken of nat worden. Gedurende de Java-oorlog lieten vele soldaten voor

eigen rekening buikbanden maken, waarin van voren één of meer zakjes voor berging van de patronen waren.

Met de percussiegeweren M 1839 werden ook de nodige slaghoedtasjes met draagriemen verstrekt. Deze artikelen werden vermoedelijk van geel leder gemaakt. De riem werd om het lijf over de koppel en bandelier gedragen met de (geelkoperen ?) rolgesp even achter de rechterheup. De soldaat kon het tasje dan verschuiven naar de gemakkelijkste positie, die in het algemeen rechts voor was. In 1844 werd de geelkoperen ruimnaald vervangen door een van staal, die beter geschikt was voor de kleine opening van het slagschoorsteentje.

Met de invoering van de percussiegeweren kwam in eerste instantie het vuursteenzakje op de patroontas te vervallen. In 1846 kwam men hierop terug. Het zakje was namelijk zeer geschikt om daarin de doosjes met reserve slagschoorsteentjes te bergen, die de onderofficieren toen kregen. In 1849 werden deze doosjes weer ingetrokken, maar de vuursteenzakjes bleven desondanks gehandhaafd.

In 1847 werden de schietoefeningen met het slaggeweer gestandaardiseerd met een reglement. De tekst van dit reglement is schrijver dezes onbekend, maar het is waarschijnlijk, dat daarbij onder andere de later genoemde schietprijzen zijn ingevoerd. Deze prijzen bestonden uit vier soorten, alle in zilver uitgevoerd. De leeuwep van de tweede, derde en vierde soort werd op de bandelier en in de plaats van het gewone ruimnaaldknopje bevestigd. De pijlkoker van de derde en vierde soort werd op enige afstand daaronder op dezelfde bandelier geplaatst.

Enkele bijzondere uitrustingen

Bij de uitrusting voor de rijdende jagers van 1829 behoorde een speciale gordel-leerwerk set. In 1830 werd het 1e bataljon lichte infanterie met dit leerwerk uitgerust. Het leerwerk was geheel zwart en bestond uit een gordel of koppel om het lijf voor de sabelbajonet, met een geelkoperen slotplaat van voren gesloten. De patroontas met blikken bak en geelkoperen hoorntje op de deksel werd samen met een tasje voor slaghoedjes aan een aparte riem met rolgesp daaroverheen gedragen. Tenslotte hoorden bij het leerwerk ook nog geellederen geweerriemen. De cordonriemen van de bussen werden, in tegenstelling tot die der geweren, nooit strak aangetrokken, maar hingen altijd los.

Met het verlies van de lichte infanteriestatus, raakte het 1e bataljon waarschijnlijk ook zijn zwarte leerwerk kwijt. Wel is in 1840 een andere set zwart jagers-leerwerk in gebruik. Dit leerwerk is echter waarschijnlijk datgene, wat door de bussenjagers van het korps jagers Van Cleerens in 1835 was meegebracht. Het bestond uit een gordel met slotplaat en een drager of broek voor een hartsvanger, een patroontas, een vuursteenzakje (!), een kruithoorn met draagriem, een zogenaamde regentas, ook met draagriem en een geweerriem.

Ook de sappeurs der infanterie droegen een bijzonder leerwerk. Dit leerwerk was evenwel niet van een speciaal Indisch model, maar gelijk aan datgene, wat in Nederland al sinds 1815 gedragen werd. Het bestond uit een wit lederen schootsvel en dito handschoenen met kappen. De sappeurs droegen de gewone infanterie sabelkoppel met dubbele broek voor sabel en bajonetschede. Hun gereedschap, een bijl of schop, borgen ze echter met de steel omhoog in een zwart lederen foedraal, die aan een witte bandelier over de rechterschouder hing. Daarom droegen ze een kleine patroontas met houten bak voor 8 patronen voor het lijf aan een witte riem met een geelkoperen gesp. De bandelier en de klep van de patroontas waren versierd met geelkoperen garnituur. Bij deze uitrusting hoorde oorspronkelijk ook een kolbak van berevel met rode mutszak met witte kwast; verder een rode pluim en pompon en witte vangskoer. In Indië is deze kolbak evenwel niet gebruikt.

Proeven met een gordel-patroontas-systeem

In 1845 begon men te experimenteren met een systeem, waarbij de patroentas aan een gordel of buikriem gedragen werd. Aan deze gordel zou door de soldaten een kapmes gedragen worden. Dit was vooral in Indië een zeer nuttig uitrustingsstuk, omdat het niet alleen als gereedschap, maar ook als wapen gebruikt kon worden. De patroentas zou ondersteund worden door een halsriem. In 1846 werd een ontwerp-set goedgekeurd. Het jaar daarop werden een inlandse en een Europese compagnie van het zevende bataljon infanterie op proef met dit leerwerk uitgerust.

Het leerwerk model 1846 was zwart. De gordel of buikriem had een messing rolgesp en passant en metalen ringetjes in de gespdoorn gaatjes. De patroentas was ingericht voor 20 patronen en had een messing bak en een slaghoedtasje aan de voorzijde. Ook de gesp van de halsriem, die met schuifpassanten aan de buikriem bevestigd werd, was van messing. De stalen ruimnaald was met een messing kettinkje aan de halsriem bevestigd en in een kokertje rechts van de halsriemgesp gestoken.

Het kapmes had een houten greep met messing bandje en stootplaat. De lederen schede had messing haak- en oorband, de laatste met koker voor de bajonet. Het kapmes werd in een lederen schoen met lus voor de bajonet aan de gordel gedragen. De bajonetschede kon daardoor vervallen. De tamboers en hoornblazers kregen in plaats van hun sabels zaagmesses, die hetzelfde gevest als de kapmesses hadden. Ook de schede was gelijk, alleen had de oorband geen bajonetskoker. De onderofficieren en korporaals behielden de sabel.

Dit leerwerk beviel in het algemeen zeer goed, ook te velde bij de derde Bali-expeditie. In 1850 werd daarom aan Nederland voorgesteld om een nog weer verbeterde versie ervan algemeen in te voeren. Het duurde echter tot december 1853, eer de Koninklijke goedkeuring verkregen kon worden. In de hier behandelde periode kwam de algemene invoering dan ook niet meer tot stand.

Wel werd de compagnie walbusschutters in 1849 uitgerust met het leerwerk model 1846. De patroentas was echter aangepast aan de walbusmunitie en in de broek werd geen kap- of zaagmes, maar een sabelbajonet gedragen. De hoornblazers en tamboers van de compagnie zullen een infanterie-sabel gedragen hebben. Tenslotte hadden de walbussen ook weer de gebruikelijke langere geweerriemen.

De sabelkwasten

De sabelkwasten behoren niet tot het leerwerk. Daar de andere distinctieve tekenen echter steeds zijn behandeld bij het kledingstuk waarop ze gedragen werden, zijn de sabelkwasten toch hierbij gevoegd.

In 1814 kregen de onderofficieren en korporaals platte sabelkwasten. Deze waren voor de onderofficieren van oranje zijde met een zilveren band en voor de korporaals van oranje kemelsgaren met een wit katoenen band. In Indië aangekomen, werden voor de korporaals net als de chevrons ook de sabelkwasten van zijde gemaakt. Na 1819 keerde men echter weer terug naar het oorspronkelijke model. Ook werden de sabelkwasten voortaan zoveel mogelijk uit Nederland besteld.

In 1818 is eenmalig een partij sabelkwasten voor flankeurs ingekocht. Deze sabelkwasten waren natuurlijk van katoen gemaakt. Vermoedelijk waren ze bestemd voor de scherpschutters en in dat geval zeker rood van kleur.

De ransel, broodzak en veldfles

De ransel van model 1814 bleef in Indië lange tijd onveranderd in gebruik. Pas toen in 1829 de modellen voor aanmaak in Nederland werden goedgekeurd, vond de eerste verandering plaats. Het model bleef ongewijzigd, maar voortaan zou de ransel van zwart leer gemaakt worden. Deze verandering is echter blijkbaar niet doorgevoerd. Men bleef de ransels van linnen maken, dat nu echter wel zwart gevernist werd.

Bij het meermaals vermelde besluit van 16 december 1836 werd een nieuw model ransel ingevoerd. Dit model was ongeveer even groot als het oude model, maar ingericht als de in Nederland in gebruik zijnde ransels van koeiehuiden. De ransel van Indisch model werd echter nog steeds gemaakt van zwart gewast zeildoek, het riemwerk van zwart tuigleer. Al deze ransels werden in Indië zelden of nooit door de gebruikers zelf gedragen, maar meestal bij de andere bagage van de korpsen gelaten. Alleen bij de inspectiën van de militaire administratie moesten de soldaten met de ransel uitrukken. De kapotjas werd oorspronkelijk opgerold daarop gepakt. In 1817 was in Nederland echter bevolen om de kapotjas vierkant te vouwen. Deze bepaling is mogelijk in 1818 of 1819 ook in Indië ingevoerd. Aangezien in Nederland de kapotjassen na 1821 weer opgerold werden, zal het vierkant vouwen in Indië tegen 1830 ook wel zijn afgeschaft.

De troepen te velde werden evenwel ook van vlaams linnen broodzakken voorzien en deze droegen ze wel zelf. In tegenstelling tot wat hun naam impliceert, werd dit artikel zelden gebruikt voor het meenemen van voedsel. Meestal werden er de reserve-munitie en een verschoning in geborgen. Als de soldaten hun rantsoen - meestal rijst- zelf moesten meenemen, droegen ze dat in vierkante pakjes, gemaakt van bladeren van de kokospalm. Een of meer van dergelijke pakjes, met in elk één portie rijst, werden dan aan de bajonetkoppel gebonden.

De Europeanen moesten ook hun kapotjassen zelf, langwerpige opgerold, en bandoulière over de rechterschouder dragen. Tijdens de Java-oorlog lieten de meesten dit door Javaanse jongens doen. Later, bijvoorbeeld bij de tweede en derde Bali-expedities, moesten de Europeanen hun kapotjassen bij hun ransels op de schepen achterlaten. Daarentegen hadden toen alle manschappen een grauw gestreept katoenen spreij bij zich, dat ze net als de kapotjassen opgerold over hun rechterschouder droegen. Deze spreien behoorden eigenlijk tot het beddegoed.

In 1845 ging men niet alleen met een ander leerwerk-systeem, maar ook met een kleiner soort ransel experimenteren. Deze zogenaamde veldransel zou alleen een reserve paar schoenen, een katoenen pakje met hemd en onderbroek als verschoning en eventueel twee pakjes met tien patronen mogen bevatten. Een zodanige ransel zou licht genoeg zijn om te velde door de soldaten gedragen te kunnen worden. De broodzak zou dan kunnen vervallen en de overige eigendommen van de soldaat in een lederen kledingtas met slot geborgen worden. De kapotjas kon, langwerpige opgerold, om de ransel gebonden worden. In 1847 werden de genoemde twee compagnieën van het zevende bataljon niet alleen op proef met het gordel-patroontas-systeem uitgerust, maar ook met kleine ransels en kledingtassen.

De proefmodel-ransels werden in twee versies aangemaakt. De ene was van zwart gewast linnen als de oude ransel. De andere werd van geitevel vervaardigd. Van elk der beide compagnieën werd de ene helft der manschappen met gewast linnen ransels uitgerust en de andere helft met geitevellen. De veldransel was met linnen gevoerd. Het leerwerk was zwart en het ijzerwerk vertind. De kledingtas was van bruin zoollleder en ijzeren rolgesp en hangslot. De kapotjas kon eventueel kort opgerold op de deksel van de kledingtas gebonden worden. Eventueel konden de manschappen hun kledingtassen met behulp van de daarop aangebrachte schouderriem zelf dragen.

In 1849 werd de oude gewast linnen ransel inderdaad afgeschaft. In de garnizoenen zouden de manschappen hun kledingstukken voortaan in een kledingkistje moeten bewaren. Alleen wanneer troepen te velde trokken, zou aan elke man een veldransel van geitevel en een kledingtas worden verstrekt. De nieuwe veldbepakking betekende tevens de afschaffing van de broodzak.

Tot model veldfles was Nederland een mat gemaakte glazen fles met rieten mandje en lederen draagriem aangenomen. In Indië werd echter het Engelse watertonnetje als model aangenomen. Er zijn in de eerste jaren voortdurend aantallen van deze tonnetjes aangemaakt. Blijkbaar waren ze toen algemeen in gebruik. Ze werden evenals de broodzakken alleen te velde gedragen. Begin jaren '20 lijken ze dan ook niet veel te zijn gebruikt. Tijdens de Java-oorlog zijn ze wel in ruime mate gebruikt.

In 1829 werd in Nederland geen model veldfles voor Indië vastgesteld. Er was echter naar het schijnt wel een voortdurende aanvoer van matgemaakte blikken veldflessen door de suppletietroepen. Deze werden soms aan met expeditie vertrekkende troepen verstrekt, maar hoe vaak dat gebeurde is onbekend. De troepen op Sumatra lijken in de jaren '30 bijvoorbeeld geen veldflessen te hebben gehad en die van de eerste en tweede Bali-expeditie in 1846 en '48 evenmin. Die van de derde expeditie in 1849 hadden ze daarentegen wel.

Na 1849 ging men experimenteren met betere veldflessen, o.a. met flessen van gutta-percha of rubber, maar aan het eind van de hier behandelde periode was het blikken model nog steeds in gebruik.

En nu nog wat muziek !

De geelkoperen trommen die de voor Indië bestemde troepen in 1814 kregen, waren van hetzelfde model als bij de rest van het leger gebruikt werden. Dit model was vermoedelijk gelijk aan het Franse model van die tijd, alleen waren de banden met rode, witte en blauwe driehoeken beschilderd. Bij de trom hoorde een witlederen slagband met lederen stokkebergers en een witlederen draagriem. Knielappen waren in 1816 vermoedelijk al aan de tamboers bij de tweede expeditie verstrekt, maar in Indië zijn ze waarschijnlijk pas in 1824 algemeen in gebruik gekomen.

In hetzelfde jaar wordt ook voor het eerst melding gemaakt van koperen stokkebergers. Het lijkt erop dat toen in Indië het tromleerwerk van Nederlands model, zoals dat door Teupken in 1823 is beschreven, in gebruik kwam. Aan deze trommen met toebehoren zijn geen wijzigingen geschied. Alleen werd ook het tromleerwerk in 1835 geel van kleur. Na 1851 werden de trommen te velde niet meer blinkend gepoetst, omdat ze anders te veel opvielen. De inheemse tamboers maakten vaak geen gebruik van de onderste riem van de knielap, omdat die voor hen te dicht bij de knie zat.

De korporaal-tamboers kregen in 1814 een klein model tamboer-maître stok met zilver beslag. Deze was versierd met snoeren en kwasten, die waarschijnlijk lichtblauw met zilver waren. In 1836 was voor hen een eenvoudiger model stok met koperen knop en punt voorgeschreven. Deze stok was 132 cm lang en de knop 16 cm.

De pijpers en korporaal-pijpers hadden tot berging van hun fluiten een koperen fluitbos met witlederen draagriem. Deze fluitbos was waarschijnlijk evenzeer van Frans model.

De hoornblazers gebruikten daarentegen een zogenaamde halvemaan van oud Nederlands model met zwart lederen draagriem. In 1820 werden echter uit Nederland buchelhoorns besteld van het daar inmiddels aangenomen model. In ieder geval na 1830 was de greep van de hoorn met groen koord omwikkeld, dat ook in een lange gevlochten lus als schouderriem dienstdeed. De élève-hoornblazers gebruikten een hoorn zonder snoer.

De korporaal-hoornblazers droegen steeds hetzelfde instrument als de gewone hoornblazers. Ter onderscheiding waren de groene kwasten aan hun instrument evenwel versierd met een toer gouden franje.

BRONNEN

Algemeen Rijksarchief:

Archief van de staatssecretarie 1813 - 1840; en

Archief van het kabinet des konings vanaf 1840:

Minuten van Koninklijke Besluiten, 1814 - 1855.

Archief van het ministerie van oorlog 1813 - 1913:

Openbaar verbaal, 1814 - 1815.

Archief van de indendant-generaal van de administratie van oorlog, 1815 - 1817.

Archieven van het ministerie van koloniën 1814 - 1849 en 1850 - 1900:

Openbaar verbaal en geheim verbaal, 1814 - 1855.

Register van besluiten van de gouverneur-generaal "buiten rade", 1816 - 1855.

Particuliere collecties der tweede afdeling:

Collectie J.C. Baud, nrs. 74 en 77.

Collectie P.F. Vermeulen Krieger.

DOCUMENTATIE

Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefler':

Collectie van het prentenkabinet.

Enige bewaard gebleven stukken, als een infanterie-rok model 1814, een patroontas, twee veldflessen en diverse geweren en sabels.

Iconografisch bureau:

Portret van William Marie Eugène Taets van Amerongen, (cadet-?)sergeant der Oostindische infanterie, ± 1850.

LITERATUUR

- Beknopt overzicht der proeven en werkdadige oefeningen, welke in genoemde jaren (1860 - 1861) hebben plaats gehad, met bekendstelling van de gedurende dien tijd voorgekomene voornaamste bijzonderheden, wijzigingen enz. ten opzichte van het materiaal der Indische artillerie (uitgegeven met magtiging van het militair departement), Batavia z.j.
- Boudriot, J., Armes à feu francaises, modèles reglementaires 1717-1836, 3 dln Parijs 1961-1965.
- Boudriot, J., Armes à feu francaises, model reglementaires; 1833-1861 chargément bouche & percussion, Parijs z.j. (t. 1972).
- Geisweit van der Netten, C.A., Onderrigt wegens het schiet- en zijdgeweer ten dienste van het koninklijke Nederlandsche leger, met aanmerkingen en bijgevoegde platen vermeerderd, vijfdeveel vermeerderde uitgave, 's-Gravenhage - Amsterdam 1828.
- Hooijer, G.B., De krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811-1894, dl I II, 's-Gravenhage - Batavia 1895 1896.
- Indisch staatsblad: Staatsblad 1829 nr. 81; "Nota's van ampliatiën, alteratiën enz. op het algemeen reglement van administratie der landmagt (staatsbladen 1841 nr.37, 1845 nr. 9, 1847 nr. 36, 1847 nr. 37, 1851 nr. 30 en 1856 nr. 10).
- Lange, H.M., Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter westkust van Sumatra (1819 - 1845), 's-Hertogenbosch 1852.
- Marcella, E., Geschiedenis van het korps genietroepen van het leger in Oost-Indië 1816 - 1895, Batavia 1897.

- Puype, J.P., "De draagbare wapenen van de Nederlandse armee tijdens de tiendaagse veldtocht van 1831", Armamentaria No. 16 1981.
- Raa, F.J.G. ten, De uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht hier te lande en in de koloniën, 2 dln, 's-Gravenhage 1900.
- Recueil militaire, bevattende wetten, besluiten en orders, betreffende de koninklijke Nederlandsche landmacht, gedrukt en uitgegeven op speciale autorisatie van het departement van oorlog, diverse jaargangen.
- Swieten, J. van, Krijgsverrigtingen tegen het eiland Bali in 1848, 's-Gravenhage 1849.
- Teupken, J.F., Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn, 's-Gravenhage en Amsterdam 1823.
- Verzameling der algemeene orders en van Benige der meest belangrijke besluiten en instructiën uitgevaardigd ... aan de Koninklijke Nederlandsche landmacht dienstdoende in Oost-Indië, 5 dln (1830 - 1863), Breda 1844 - 1864.
- Weitzel, A. W.P. , De derde militaire expeditie naar het eiland Bali in 1849, Gorinchem 1859.
- Westerborg, A.G., Handleiding tot de kennis der draagbare wapenen; of, verzameling van voorschriften, orders enz., betrekkelijk de wapenen, het ledergoed, de munitiën en de schietoefeningen, benevens een aantal daarop betrekking hebbende bijlagen, Utrecht 1846.

* ARA, Verbalen van oorlog, Archief van de Intendant-Generaal van de administratie van oorlog, nr. 28, 4 september 1815, n° 52-55.